

ПОЛКОВНИК ЕВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ

216285

+

ПРИЧИНКИ
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ

ПРАГА.

Накладом Проводу Українських Націоналістів.

1928.

ПОЛКОВНИК ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ

108635

ПРИЧИНКИ
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ

ПРАГА.

Накладом Проводу Українських Націоналістів.

1928.

U 6285

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186047567

s. 14038

Події, що послідували після трьохлітнього періоду останньої української революції, відсунули тогочасні випадки настільки далеко назад, що сьогодні вже дійсно важко кидати туди поглядом і займатися їхніми нюансами. Сьогодні—роки 1917—20 уявляють в першу чергу особливий інтерес для істориків. Для широкого загалу українського громадянства, а тим більше для активних громадсько-політичних діячів, вони перестали бути актуальними. Вони перейшли вже до традиції. Довкола подій зперед ледви кількох літ починає творитися легенда й поодинокі випадки з того часу є вже тепер окутані такою густою сіткою переказів, що за нею гине сам історичний випадок.

Ці спомини мають дати матеріал першому історикові української революції, що не буде цікавитися настроями того чи іншого революційного діяча-автора споминів, а тільки візьметься передусім стверджувати ф а к т и, що про їх дійсність не можна буде суперечатись. Самі голі факти найкраще допоможуть йому накреслити характеристику революційного часу й груп та осіб, які той час висунув. Я постараюсь подати на цьому місці до загального відома низку фактів, що їх або промовчувано досіль, або перекручувано. Як командант С. С. і голова Стрілецької Ради я мав можливість пильніше приглянутись цілості стрілецького життя й мав більше нагоди пізнати взаємини між нашою організацією та всім іншим революційним рухом тодішнього часу. Ось може саме завдяки цій обставині мої уваги матимуть сякій-такий інтерес для тих, хто цікавиться, чи буде цікавитись добою 1917—20 рр. в історії України.

Нав'язуватиму свої спомини до закидів проти Січових Стрільців, що грозять закорінитись у громадянській думці сьогочасного громадянства та перейти до історії. Я далекий від бажання, шукати оправдуючих аргументів на все, що торкається Січового Стрільцтва та, зокрема, моєї особи. Тим більш не можу вважати всіх моментів з історії Січових Стрільців безумовно правильними й доцільними. Січові Стрільці самі не замикають очей на власні промахи і не стараються закрити їх другим.

Найбільшим нашим лихом є відсутність цілості архіву Січових Стрільців. Віримо, що прийде час, коли й архівальні документи побачать світ і будуть підтвердженням понижчих заміток. Поки що треба користуватись здебільшого пам'яттю й для того поминути мовчанкою все те, що вже затерлось у пам'яті. Рівнож віримо, що прийде час, коли не словами про минуле й не архівальними документами будемо зясовувати суть невміручої стрілецької ідеї.

Евген Коновалець.

216285

Початки існування Січових Стрільців. Довкола розгону Центральної Ради,

При оцінці діяльності Січового Стрільцтва та при характеристиці ролі Січових Стрільців у якому-небудь періоді української революції треба мати постійно на увазі середовище, в якому вони найшлись: небувалий хаос і анархія, та реальні умовини, серед котрих організація Січових Стрільців розвивалася й проіснувала два роки. Головні заміти, що їх у різнному виді стрічаємо на сторінках післяреволюційної літератури ріжного напрямку, як ось нпр., щодо наших «амбіцій» й «політиканства», є саме витвором незнання або легковажного відношення до того важливого моменту.

Зїзджаючись до Києва з ріжних московських таборів з постановою служити в українській правильній армії (думка про творення легіону виринула тільки згодом, коли українська правильна армія показалася фіктивною), ми не тільки не мали ніяких «амбітних плянів», але навпаки були надмірно наївними ідеалістами. Ми були дуже молоді й дуже недосвідчені. Все воно вкупі: ідеалізм, молодість, недосвід і наївність — почали мститися на нас з перших наших починів на київському ґрунті. Найбільше попеклись ми на нашій вірі у провідників тодішнього українського революційного руху. Вони користувались у наших очах недосяжним авторитетом. І хоч як болуче відчували ми їхню *нехоть до нашої ідеї*, самостійної та незалежної Української Держави а проте ми не зневірювались у них. Та швидко ми були *примушені* ставитись критичніше до діяльності діячів Центральної Ради, бо бачили наглядно, що їхня політика вводить у краю, замість ладу, щораз більшу анархію, яка не тільки виключає організацію війська, але веде державу до неминучої руйни.

Це було в кілька тижнів після приходу німців до Києва й з того часу датується т. зв. «політиканство» Січових Стрільців.

Будучи складовою частиною київського ґарнізону, ми, природна річ, мали раз-по-раз до діла з німецьким військовим командуванням. Разом з німцями брали ми участь в обезбровні київських мешканців (відомих із своєї «льобляльності» до української влади), разом робили експедиції на провінцію, де ще здавалось большевицьким емісарам організувати ворожі виступи. Таким робом ми пізнали настрої, пануючі в німецькому командуванні, бачили їхнє відношення до питання творення правильної української армії (у справі якої, до речі кажучи, українське військове міністерство не робило ніяких поважніших заходів!) й знали про зростаюче обурення німців політикою Центральної Ради. Ми бачили, що при продовжуванню тієї політики конфлікт є неминучий, хоча не уявляли собі ще, в які форми він виллється. Розмови на цю тему велись у тісному колі Стрільцької Ради й *поза неї не виходили*. На два тижні перед гетьманським переворотом ми дізнались про намір німців форсувати Павла Скоропадського на Гетьмана України та розв'язати Центральну Раду. Я поінформував тоді про це негайно членів Центральної Ради, Лизанівського, Чечіля й Шрага, соціал-революціонерів, що одні з усіх політичних партій старалися тримати зв'язок з нашою військовою організацією. (Пригадую, що на засіданнях Стрільцької Ради підноси-

лись голоси проти тодішньої монополізації всього державного життя ес-ерами, але з другого боку треба було признати, що це був тоді найбільше жвавий елемент). В кілька днів пізніше, не дїждавшись відповіді, я пішов до проф. Грушевського, якому передав, ті самі відомости. На це запевнив мене проф. Грушевський, що нічого лякатися, що він сам навідувався у німецькому командуванні й говорив з представником німецького командування полк. Штольценбергом, та, що він має певні відомости, що Центральній Раді рішучо нічого не грозить. *Лише ця виразна й категорична заява голови Центральної Ради була причиною, що напад німців на будинок Центральної Ради (28. квітня) заскочив нас неприготованими.* Проф. Грушевський користувався тоді таким авторитетом у нас, що після його заяви ми закинули думку, зміцнити охорону Центральної Ради та поставили, як звичайно, лише почесні стійки. Вістка про заняття Центральної Ради відділом німецького війська й про скандальне поведіння того відділу з членами Центральної Ради, а зокрема з проф. Грушевським, якому молодий командант казав тримати довгий час «руки вверх», — дійшла до нас саме під час засідання Стрільської Ради. Наслідком її було, що в касарнях Січових Стрільців оголошено воєнне поготівля. Одночасно я поїхав до німецького командування. Там прийняв нас генерал Бронц арт-Брокендорф і заявив нам, що напад на Центральну Раду був помилкою яку німецьке командування направить, що ходило лише про арештування кількох членів Центральної Ради, які організували проти німців повстання й що німецькому командуванню нічого не відомо про якийсь політичний переворот. Із цим я поїхав до Центральної Ради, якої будинок був уже звільнений від німецьких жовнірів, та з перед котрого вже стягнуто німецькі стійки. Я найшов проф. Грушевського й прем'єра Голубовича крайно пригнобленими та дезорієнтованими. На питання: що робити нам, військовій сторожі Центральної Ради, і що робитиме уряд — я не отримав ніякої ясної відповіді. Мені сказали лише: тримати звязок з військовим міністерством і ще раз домагатися в'яснення від німців, себ-то робити те, що ми й самі робили, та що зовсім не задовольняло нас: бо у військовому міністерстві панувала теж у наслідок арешту міністра Жуківського дезорієнтація.

Майже одночасно дістали ми відомости, що на Липках нашвидко організуються відділи з російських старшин, які звать себе «гетьманцями» й що в будинку був міністра здоровля Любінського є головна квартира Скоропадського. У військовому міністерстві я найшов заступника військового міністра генерала Грекова, якому теж запропонував негайно вступити проти московських добровольців й обеззброїти їх. *Генерал Греків однак не згодився* й казав лише спитати німецьке Oberkommando, як воно ставиться до цього перевороту. Таке становище ген. Грекова незвичайно погано вплинуло на настрої Стрільців і цілком дезорієнтувало старшинство. Це виявилось наглядно в епізоді зі сотником Черником, що про цього буде мова трохи нижче. Відповідь німців, від імені яких говорив майор генерального штабу Ярош, була така, що мовляв, німці не мішаються до внутрішніх справ України, але «бачилиб нерадо» обеззброєння добровольчих дружин. Ясно, що після тої відповіді вже було пізно виступати першими проти добровольців. Стрільці замкнули лише чоти рокутник довкола будинку Центральної Ради й ждали наказів від військового міністерства. Колиж добровольці, зібравшись в більший гурт, зішли з Липок на Хрещатик і почали просуватись в гору Шевченківським (Бібіковським) бульваром і Фундуклеївською вулицею, Січові Стрільці відкрили вогонь, при чому на Шевченківським бульварі згинуло двох добровольців (це було в понеділок 29. квітня). Тогож самого дня для зміцнення сторожі біля Центральної Ради завізвано з касарні при Львівській вулиці сотню скорострільів, якою командував бл. п. сотник Черник. Як відомо, сотник Черник переходив з 12-ма скорострільами Софійський майдан саме в момент помазання Скоропадського в гетьмани. Лише безоглядна військова карність сотника Черника, який тільки те знав, що йому нака-

зано явитися перед Центральну Раду, казала йому спокійно перейти Софійський майдан. Це був останній момент, в якому можна було раптовим енергійним виступом завернути біг подій, бо німці не були би встигли прийти на поміч Скоропадському та його однодумцям. *Прогояння того моменту в також вищої української команди м. Києва, уряду й президії Центральної Ради, яких гетьманський переворот так налякав і збентежив, що вони не були в силі дати нам якихсь ширших директив. Безпосередньо після помазання почули ми від німецького командування вже цілком інші слова, говорені цілком іншим тоном: що всякий виступ проти Гетьмана Скоропадського вони, німці, вважатимуть виступом проти них; що вони домагаються дати свободу розвитку започаткованих подій та що жадають підчинення Січових Стрільців Гетьманові. Ми відмовили й знову ждали наказів, або бодай поради з гори.*

Тимчасом біля 6. години вечера (тогож самого історичного дня) заїхав перед нашу касарню один добродій (привзища ніяк не можу пригадати), легітимуючись як делегат Скоропадського та питаючи за мною. Він заявив мені, що приходить просто від Гетьмана й що Гетьман, бажаючи порозумітись зі мною у ріжних справах, просить мене навідати його у його ставці, при чому ручається за мою недоторканість. Стрільцька Рада рішила, щоб я їхав; зі мною поїхав Андрій Мельник... Ставку Гетьмана, що находилась у Ліпках, берегли німці. До Скоропадського провів мене (одного) полковник Зеленецький. Гетьман заявив мені, що багато, мовляв, доброго чув про Січових Стрільців, що вже давно хотів бачитись зі мною і т. д. і запропонував мені, щоб Січові Стрільці перейшли в його службу, при чому слідуючого дня мали би урочисто передефілювати перед його палатою, що рівнятиметься офіційному визнанню нової влади з боку всього Стрільцтва. На це я відповів, що Стрільцтво в карнім військом, яке зробить так, як йому скаже його командування; що Січові Стрільці не мішаються до політики й їхнім завданням є, служити рідному краю, підчиняючись його правовому урядові; що для Січових Стрільців тим правовим проводом України була доси Центральна Рада, і що Стрільцьке військо не може через ніч переходити з табору до табору, лише тому, що хтось ставить їх перед доконаний силою факт; крім того Стрільцтво є до краю схвильоване *методю переведення перевороту й засобами, якими він, Гетьман Скоропадський, покористувався для перевороту*; далше заявив я Гетьманові, що сам я вважаю його виступ початком великих лих для України, та що це є також погляд цілої Стрільцької Ради.

Бачучи, що Гетьман одного власного слова не скаже, не отримавши вказівок від німців, та що він є під могутнім впливом середовища московських старшин, ми рішили говорити радше безпосередньо з німцями. Німецьке командування визначило для переговорів полковника генерального штабу Гізе. Він вислухав пильно всі наші уваги (це було ще того самого дня пізнім вечером) і заявив, що нічого вдіяти не можна, бо справа є вже вирішена та — поставив нам ультиматум: або беззастережне визнання Гетьмана Скоропадського з боку Січових Стрільців, або їхнє обезброння.)

Розвиток дальших випадків відомий: перехід Січових Стрільців походним ладом з Терещенківських касарень до Львівських (по-середині наших Стрільців проф. Грушевський з родиною), атентат на проф. Грушевського, гостра бльокада наших касарень німцями, теоретична заява солідарности з боку обезбровних синьожупаників*), переговори з гетьманським відпоручником капітаном Альвенслебеном на повному засіданні Стріль. Ради, наші безуспішні «компромісові» протипропозиції й врешті наші умови «капітуляції», що їх німці прийняли й яких, совісно до кінця дотримали.**)

*) Німці казали щодо розброння синьожупаників, яке мало місце на 3 дні раніше, що робили це на підставі згоди з військовим міністром Жуковським. Е. К.

**) Все це докладно представлено в історії Січових Стрільців, з під пера В. Кучабського, яка незадовго появляється друком. Е. К.

Так ось перша (й остання) ближча зустріч Січових Стрільців з питанням національної й соціальної політики українського революційного парламенту й його уряду була дуже скромною. На хід цієї політики ми не мали до самого кінця найменшого впливу, не хотіли й не могли мати його, маючи ті характеристичні прикмети (хиби), про які я вже згадував. При всьому нашому недосвіді ми бачили ясно, що політика Центральної Ради, мимо сприятливих умов, що заіснували по приході німців, не йшла по лінії позитивного державного будівництва. З другого боку факт перебування німців на Україні, до якого причинилася Центральна Рада, повинен був заставити її шукати певного «modus vivendi» з німцями; тимчасом діяльність Центральної Ради вказувала на щось протилежного. Ми ясно бачили, що наосліп уганятись на дикому коні, чіпляючись його гриви й дико покрикуючи, не можна буде вічно й що призадумуватися над цим після упадку буде — «zu spät». Ми вже здорово захитались у нашій вірі в Центральну Раду, щоб виразніше не казати; але наша наївність казала нам вірити ще безоглядно в авторитет голови Центральної Ради так далеко, що ми не зважувались ставити ніяких рішучих домагань, зміни дотеперішньої політики та діяльності Центральної Ради, *хоча з огляду на свою військову силу ми могли це зробити*. Та ця думка навіть не зроджувалася у наших головах; ми подумали про це тільки тоді, коли з нашим ідеалізмом опинилися вкупі з політиками перед твердою, небажаною нами дійсністю та коли на власній шкурі понесли наслідки думок та діяльності українського революційного уряду. Помимо того, що Січове Стрільцтво, як революційна військова організація, утратило віру у вартість Центральної Ради, всеж *бажачучи рятувати її авторитет у широких народніх мас*, перед замахом, що ясно йшов з боку сутомосковської реакції, шукало в перших днях нових подій шляхів для зліквідування гетьманського перевороту. Тим треба пояснити відмову С.С. на згадані вище пропозиції Гетьмана й німців. Що поза цим кроком не зроблено інших, більш рішучих, треба завдячувати лише недостаті яких-небудь доручень і вказівок з боку Центральної Ради. Січове Стрільцтво, зложене здебільшого з галичан не чулося в той час ще на В. Україні настільки певним, щоби без ніяких вказівок від тамошних політичних діячів, підпринимати далі йдучі кроки. Всеж таки вже тоді висувалося перед Січовим Стрільцтвом питання, чи не краще залишитися при Гетьманові для рятування національного характеру армії й для позискання таким робом впливу на характер всієї держави. Дуже можливо, що *не вважачучи на свої настрої, Січові Стрільці таки булиб визнали Скоропадського Гетьманом і залишились у Києві, колиб не відсутність підтримки Гетьмана з боку якої-небудь української партії зі складу Центральної Ради*.

Про легенду валенродизму Січових Стрільців.

У чотири місяці після відкинення Січовими Стрільцями пропозицій німців і Скоропадського, визнання цього останнього Гетьманом за ціну залишення неторканою стрілецьку організацію — Стрільцька Рада, *що не перестала існувати*, внесла до Військового Міністерства меморандум у справі дозволу на нову збірку Січових Стрільців, заявляючи готовість служити при новій владі, та стараючись особистими заходами у тодішнього гетьманського уряду, в самого Скоропадського та у німецького військового командування вислати потрібну апробату. На око: наглядна непослідовність, що її не можуть виправдати мотиви тактично-політичного характеру. І тому біля моменту нового творення Січово-стрілецького війська зродилось багато інтерпретацій, з яких найбільш поширеною є слідуюча: Січові Стрільці пішли до Гетьмана з лицемірною заявою вірності, маючи з гори складений плян зломання цього приречення зрадницьким збройним виступом.

В імя правди треба рішуче заявити, що тоді Січові Стрільці *не мали* наміру не дотримати даних Гетьманові заяв. Все те, що ми говорили Гетьманові Скоропадському від першої нашої розмови з ним до останньої, перед самим повстанням, було говорено щиро й відповідало дійсності. Ми все підкресливали, що нам залежить на продовженні *державности* й готові підтримати Гетьмана, коли буде ця державність боронити.

І знову приходиться нагадати загальні тодішні відносини й настрої, які все є одною з найважливіших умов для творення революційних військових частин. В момент гетьманського перевороту настрої мас були рішучо ворожі Скоропадському й виключали всяку співпрацю з ним. Ті настрої були так сильні, що підлягли їм і провідники мас, політичні діячі, що їх завданням є критично ставитись до всіх випадків політичного життя. Я старався з'ясувати, чому Січові Стрільці не перейшли на сторону Гетьмана й воліли радше дати роззброїти себе. З бігом часу українське громадянство поставилося до гетьманату трохи інакше: воно стало більш реально думати про рятування у першу чергу *національних* вартостей української державности, не забуваючи й про соціальні, і тому стало приступніше для думок про співпрацю з Гетьманом Скоропадським. Склався Український Національно-Державний, потім: Український Національний Союз, який саме поставив собі повищезазначену мету та який зараз же почав користуватися великим авторитетом і довірям найширших колів свідомого українства. *Віднова організації Січових Стрільців сталася за порозумінням і згодою з Українським Національним Союзом і мала своєю основою думку, що при тому складі військового елемента, який творився біля гетьманського уряду, необхідно мати й насприв українські, національно свідомі й бовго вишколені військові частини.*

Бо справа організації української армії представлялася препогано. Творено вправді штаби й військові управи, що дійсно вели солідну підготовчу працю до організації кількасоттисячної української армії. Але всю ту роботу вели *не-українці*, а навпаки у великій більшості люде ворожі українцям і всяким інтересам української нації. Отже праця гетьманських штабів була з фахово військового боку дуже гарна, але з національного цілком непродуктивна а що більше — небезпечна. Бо на практиці з контингентом неграмотних і національно мало свідомих новобранців, чужонаціонального й протиукраїнського вищого старшинства не можна було створити української національної армії, навіть тоді, колиб німці були дали дозвіл на побір. Наприклад, Сердюцьку Дівізію творено кілька місяців, накладом великих коштів і солідної підготовки. І Сердюцька Дівізія була добре вишколена й мала прекрасний зовнішній вигляд. Але була мертвою машиною, без любови до свого старшинства, без усякого запалу. І коли прийшов момент війни — та коли її, гетьманську гвардію, вислано в поле, то вона ще перед зустрічю з противником — масово розбіглась. Як можна було сподіватись чогось доброго з роботи тодішнього генерального штабу, коли нпр. начальником штабу катеринославського корпусу назначено полковника Коновалова, широко відомого чорносотенця, що відіграв таку сумну роль згодом у денікінській афері?

Творенняж поодиноких *українських* військових частин почалося й скінчилося в час гетьманування П. Скоропадського на Сердюцькій Дівізії. За те щораз більшала кількість і кріпшала сила *московських* добровольчих дружин. Відомо, що зріст московських упливів та соціальної реакції йшов за виразною зміною німецької політики, яка почала згодом орієнтуватися на «єдину неділиму». В розмовах з вищими німецькими старшинами не чулося вже нічого про бажання помагати до будови Української Держави. Це все вплинуло, що українські політики злякались, *забули про Центральну Раду і її принципіалізм* і готові були йти на всі можливі уступки, аби рятувати що можна. Тому постановою Січових Стрільців признати гетьманську владу й відновити свою організацію не стрінула ніякого спротиву з боку українського громадянства, навпаки найшла повне одобрення. Між іншими допоміг нам у цьому тодішній

міністер закордонних справ Дмитро Дорошенко*). Рішальною обставиною для отримання дозволу на збірку Січових Стрільців була добра слава, яку вони мали з давнішого часу, та яка зміцнилася під час їх зносин з німцями у справах ліквідації 1-го полку Січових Стрільців. Сам П. Скоропадський поставився прихильно до їх пропозицій.

На цьому місці треба згадати, що в міжчасі я мав нагоду ближче пізнати особу Гетьмана, бо ходив до нього декілька разів у справах вищезгаданої ліквідації, що вимагали особисто затвердження Гетьманом. На підставі моїх спостережень, я прийшов до висновку, що П. Скоропадський це людина чесна, але дуже слабівільна, українському народові та його справам дуже й дуже далека; видно було, що Гетьман взято вчиться української мови, бо від часу першої моєї розмови з ним до слідуючої зробив великі поступки; майже у кожній розмові зі мною підкреслював що кирмується він лише добром України й нарікав, що українці не хочуть його підтримати, але одночасно оточував себе людьми крайно ворожими до всього українського і майже сліпо слухав їхніх порад і вказівок.

Декларуючи урядові Української Держави бажання знову творити Січове Стрілецтво й я сам спершу, а пізніше і делегація Січових Стрільців з Білої Церкви, заявили й виразно це підкреслювали, що Січові Стрільці будуть вірні гетьманській владі, *як що вона буде боронити самостійної і від нікого незалежної української державності.***) Наше становище було настільки ясне, що різні російські кола переконували Гетьмана, щоби не давати Січовим Стрільцям дозволу на формування. Що більше: прем'єр Лизогуб виразно остерігав Гетьмана перед Січовими Стрільцями. Недовіря до «льояльності» Січових Стрільців виявилось після дозволу поновного їх сформування, у відмові розмістити Січових Стрільців у Києві та в призначенні їм на постій Яготин або Білу Церкву.

Виступивши в листопаді 1918 р. проти Гетьмана, Січові Стрільці залишилися вірними своїй декларації — звільнив нас від вірності Скоропадському його Універсал про федерацію з Росією.

«Зрада Галичині» .

Заміт про «зраду» Січових Стрільців Українській Державі та Гетьманові Скоропадському йде в парі зі замітом «зради» Галичині, що саме в той час проголосила в себе українську державність і мусіла боронити її перед Польщею. Ще в 1920—1. роках українське громадянство Східної Галичини було в масі ворожо настроєне до Січових Стрільців, вважаючи їх головними винуватцями некорисного звороту в українсько-польській війні. Ворожі Січовим Стрільцям настрої в Галичині скріплювали погляди великої частини галичан про шкідливість протигетьманського повстання. Вправді сьогодні ті настрої втратили свою гостроту, всеж таки по нинішній день збереглася у Галичині легенда, ніби українці мусіли віддати полякам Львів і не змогли його відібрати головно тому, що не наспіла з Наддніпрянщини сподівана допомога Січових Стрільців. По нинішній день існують в Галичині кола, які почувають до Січових Стрільців глибокий жаль, немов вони забули свою «тісніцу батьківщину» й воліли заплутатися у «наддніпрянську авантюру» замість спішити на поміч.

Перші вістки про переворот у Галичині, передані до Києва телефоном, прийшли майже одночасно з першим повідомленням Січових Стрільців, про прийняття рішення Українським Національним Союзом підняти повстання проти Гетьмана Скоропадсько-

*) Згадуючи про це з вдячністю, не можу з другого боку промовчати моїх спостережень з того періоду, що Д. Дорошенко користувався на загал у гетьманському уряді мінімальним впливом, бо всі важливі справи мусіли перейти через руки або бодай за відомом товариша міністра Палтова. Е. К.

**) Докладно пишеться у загальній історії Січових Стрільців про наші вимоги. Е. К.

го*). Взагаліж ми не мали ніяких докладних вісток про становище в Галичині, та знали лише про утворення у Львові української влади. Саме тоді збиралися Січові Стрільці переноситися до Києва, бо українські кола робили в Києві всі заходи, щоб наклонити Гетьмана до призначення Січових Стрільців київським гарнізоном. Була тоді думка, що з прибуттям Січових Стрільців до Києва зміняться українські впливи біля Гетьмана та німців; з другого боку, на випадок остаточного розриву Українського Національного Союзу з Гетьманом, — були б більші вигляди на успіх протигетьманського перевороту. Справа перенесення Січових Стрільців до Києва була дискутована політиками та військовими дуже гостро. Сам Гетьман то приймав рішення, то їх відкидував і, коли врешті московські впливи почали щораз більше перемагати, призначив Січових Стрільців не в Київ, а на глуху та далеку провінцію, де можна б їх зовсім ізолювати. І так 7. листопаду ми вже отримали в Білій Церкві офіційний наказ, вирушити й очистити шлях Козятин — Жмеринка від здеморалізованих австрійських частин, що на власну руку демобілізувалися та тягнули до Австрії, бешкетуючи по дорозі. Очевидно, що сама функція, призначена Січовим Стрільцям, була лише формою, аби усунути Січових Стрільців як мога даліше від Києва, де рішалася доля української державности. Це дуже добре розуміли українські чинники й, дізнавшись про наказ, нарobili галасу. Мабуть наслідком того була телеграма генерального штабу до команди Січових Стрільців припинити підготовку до виїзду та чекати дальших розпоряджень. Одночасно покійний полк. ген. штабу Мішковський передав мені з Києва телефонічно, що в вже принципове рішення про перенесення Січових Стрільців до Києва, а тому не чекаючи формального наказу, команда Січових Стрільців може висилати квартирєрів до Братського Монастиря на Подолі.

Стрілецька Рада доручила мені виїхати негайно до Києва й з'ясувати остаточно, у чому річ, що Січовим Стрільцям робити та чи в Києві не зайшли які важливі зміни в користь української національної справи. Я пішов до Гетьмана. Він заявив мені, що в справі перенесення Січових Стрільців ще нічого не рішено, що він мусить ще з деким порозумітися та, щоби тому чекати. Збентежений такою заявою, що знову вносила плутанину, я вийшов від Гетьмана та, тут же на сходах, стрінув др. Осипа Назарука й інж. Степана Шухевича, які приїхали зі Львова від Української Національної Ради просити у Гетьмана допомоги проти поляків. Др. Назарук, із питомим йому патосом, почав мені розказувати про страхіття, які діються у Львові, та про необхідність негайної допомоги Галичині. Я завернув з дороги і разом з др. Назаруком, та інж. Шухевичем, які заявили себе делегатами Української Національної Ради, у друге пішов до Гетьмана. Др. Назарук домагався від Гетьмана видання наказу про висилку Окремого Загону Січових Стрільців (така була тоді офіційна назва Січових Стрільців) на галицький фронт. Гетьман відповів, що з політичних мотивів він не може зробити цього, зогляду на Польщу, з якою Українська Держава не хоче конфлікту, але він може допомогти Галичині грошми й військовим матеріалом. Колиж делегати настоювали даліше на допомозі стрілецьким військом, Гетьман покликав до себе військового міністра Рогозу, товариша міністра закордонних справ Палтова та міністра праці Славінського. Нарада йшла над питанням, як допомогти Галичині та під яким видом можна вислати Січових Стрільців. Палтов висловлювався теж проти якої-небудь явної допомоги галичанам у протипольській війні. Станули на тому, що попередній наказ Січовим Стрільцям (вийти з Білої Церкви в напрямку Козятин — Жмеринка) залишається дійсним. Січовим Стрільцям лишалося вільну руку скеруватися далі самочинно до Галичини та перейти Збруч. Погодилися також негайно

*) Я особисто був саме тоді на кількадевній відпустці в Харкові. Телеграфічно відкликаний вернув просто до Білої Церкви.

видати розпорядження Міністерству Шляхів у справі потрібних Січовим Стрільцям вагонів; крім того Січові Стрільці могли забрати всю свою зброю, а свою гарматню частину мали поповнити зі складів у Жмеринці.

Від Гетьмана пішли ми, др. Назарук, інж. Шухевич і я, просто до Національного Союзу, де стрінули В. Винниченка, якому переповіли розмови у Гетьмана. Винниченко страшенно схвилювався, назвав заходи др. Назарука зрадою та заявив, що все є готове до повстання. Дальше зазначив Винниченко, що Січові Стрільці, хоч уроженці Галичини, були завсігди військом Великої України, яка дала їм змогу сформуватися, і, що тому вони не мають права в найкритичнішу хвилину відмовляти найвищій громадській установі, — Українському Національному Союзові, — виконання свого обов'язку для рятування загибаючої української державности. Щож торкається допомоги Галичині, то Винниченко сказав, що справжня Україна дасть Галичині далеко більшу поміч, ніж гетьманський уряд. На те все заявив я, що не можу дати ніякої рішальної відповіді, за якою їду до Білої Церкви, куди теж направився др. Назарук.

Стрілецька Рада, яка зібралася зараз слідуючого дня, після довгого та основного обміркування, рішила не їхати до Галичини. При прийманні цього рішення заважили найбільше слідуючі міркування: 1) Із самого початку формування січового стрілецтва виховувано Січових Стрільців в тому дусі, що вони є революційним військом, яке має стояти на сторожі української державности, і тому не можна відтягати його далеко від центру саме тоді, коли ця державність є явно загрожена. 2) У складі Січових Стрільців знаходиться велика скількість наддніпрянців, які бачили столицю України в Києві та які до справ Великої України відчували більший інтерес, ніж до справ Галичини, тим паче в такому переломовому моменті та, що тому наказ про виїзд до Галичини міг викликати огірчення й зменшити їх запал і бозздатність. 3) Саме становище на Великій Україні є того рода, що з моментом вибуху революції в Центральних державах провал гетьманщини є майже певний та, що при відсутності в той час Січових Стрільців на Україні цей протигетьманський рух прийавби московсько-большевицький характер. 4) Із утратою наддніпрянської бази Галичина буде втрачена для українців навіть і тоді, коли галицькі війська відберуть Львів, тому, що поміж Польщею й Большевією сама Галичина ніяк втриматися не зможе. Тут не згадую вже такого очевидного аргументу, що Січові Стрільці могли дістатися до Галичини тільки з дозволу генерального штабу, і що, не маючи відповідного наказу, а такого ще в той час не було, дискусія про переїзд Січових Стрільців могла бути тільки теоретичною.

Наскільки правильно Січові Стрільці оцінювали загальну конюнктуру та свої завдання у становищі, в якому нашлися, доказує факт, що др. Назарук вже не повернув до Галичини, лише залишився на Великій Україні та прийняв визначну, активну участь у протигетьманському повстанні.*)

Легенда про «зраду» Січових Стрільців не тільки фальшиво освітлює їхнє тодішнє становище, але недостає їй фактичного ґрунту для роблення докору Січовим Стрільцям, ніби вони погіршили становище галицьких військ. Як пізніше сталося, то делегати Національної Ради було доручено старатися лише про отримання технічної та матеріальної допомоги для Галицької Армії, а не допомоги в людях. Ствердив це між іншим бл. п. полк. Вітовський, коли він пізніше приїхав до Києва, як державний секретар військових справ Західної Области У.Н.Р.; він теж не просив допомоги військом лише військовими матеріалами й грошми. На превеликий жаль, не маємо під руками військового архіву, на підставі якого ми моглиби свердити цифрами, яку велику силу

*) Др. Назарук був теж автором першого маніфесту Директорії про повстання, в якому Гетьмана поставлено поза законом. Е. К.

ріжного майна: зброї, сукна, саперного й санітарного добра висилано весь час із Наддніпрянщини до Галичини в допомогу Галицькій Армії. Досить зазначити, що санітарне майно, яке дістала Галицька Армія з Наддніпрянщини, було так обильне, що ним послуговувалися аж до переходу до Денікіна. Про військову допомогу людьми є докладна мова в «Нарисі історії Січових Стрільців», який повинен у скорому часі появилися.

«Руїнники» .

Попри легенду про «зраду» Галичині й валенродизм Січових Стрільців, робиться дальше Січовим Стрільцям заміт «руїництва» та визнається взагалі всю діяльність Січових Стрільців на Наддніпрянській Україні руїницькою з причини їхньої участі в повстанні в 1918 р. Всі заслуги в якому-небудь періоді їхньої двохлітньої історії заперечується а priori, бо вони завалили Українську Державу. Ті заміти кинено в обличчя Січового Стрільцтва в такою рішучою певністю, що не можна й мені їх мовчки проминути й треба дещо ближче застановитися, як над мотивами, котрі спонукали Січових Стрільців підняти повстання проти гетьманщини, так рівнож і над ролею Січових Стрільців у самому повстанні.

У попередніх уступах моїх споминів зясував я вже докладніше ті причини, що спонукали були Стрільцьку Раду робити старання біля відновлення організації Січових Стрільців. І коли ті заходи найшли як у самого Гетьмана, так теж у німецького командування сприятливий ґрунт, наслідком чого Військове Міністерство видало наказ про формування Окремого Загону Січових Стрільців у Білій Церкві, Стрільцька Рада визнала потрібним, вислати окрему делегацію від Січового Стрільцтва до Гетьмана. У склад делегації ввійшли крім мене, полк. Андрій Мельник, сотн. Михайло Матчак, мабуть сотн. Юліян Чайківський та сотн. Василь Кучабський. У довшій розмові члени делегації дуже основно зясували Гетьманові як самі мотиви, що спонукали їх до відновлення Січового Стрільцтва, так і ті напрямні, котрих Січове Стрільцтво, як військова частина, буде надалі придержуватися. Оборона української державности перед зовнішніми й внутрішніми ворогами була підложжам, на якому хотіло Січове Стрільцтво поширити свою організацію. Треба признати, що розмова з Гетьманом була ведена в незвичайно широму тоні та викликала в усіх учасників делегації дуже корисне вражіння. Здавалося, ніби й Гетьман був надзвичайно вдоволений перебігом розмови. Січові Стрільці здавали собі ясно справу, що можуть стати, або найсильнішою о порою Гетьмана, або валити його, і що середньої можливости бути не може. Цієї думки не забували Січові Стрільці ніколи, і тоді ні, коли ширі готові були стати вірним військом Павла Скоропадського, як українського Гетьмана. Уже в попередньому розділі згадував я, що оточення Гетьмана розуміло добре стрільцьку душу й маючи мабуть вже тоді намір звести гетьманат на манівці, вважали Січових Стрільців уже зі самого початку своїми ворогами. Згадував я теж, що Січові Стрільці були супроти Гетьмана та його уряду, завсідги щирі, та що в заявах вірности Українській Державі все брєніла нотка погрози тим усім, хто схотів би Українську Державу звести до фікції. Рівнож згадав я, що у вересні, коли Січові Стрільці почали формуватися в Білій Церкві, вони ще вірили, в можливість врятування української державности існуючою Українською Державою на чолі з Гетьманом Скоропадським. У жовтні ця віра вже сильно захиталася та марево повстання почало прибирати щораз більш конкретні форми.

Німці потерпіли в світовій війні поразку, що сильним гомоном понеслася по Україні, захитала повагу та значіння німецького війська, а разом із тим, і Гетьмана. Одночасно Український Національний Союз набирав щораз більшого авторитету в очах українського громадянства. Формування української армії представлялося безнадій-

ним, бо німці були цьому противні*). Замість взятися інтензивно за формування українських частин, німецьке командування почало все більш інтензивно помагати формуванню всяких московських «отрядів», які завдяки цьому ставали чим далі більш відважними й щораз більше провокаційно заховувалися супроти українського громадянства. Дійшло до цього, що деякі добровольчі московські частини, формовані в Києві, мали безличність, називати себе іменами членів колишньої царської рідні. Внутрішньо-адміністративний режим у цей час доходив до шпильки безглузкого соціального терору проти селянства й робітництва та національного — проти живіщих проявів стихійного національного руху.

Такі відносини вказували ясно, що ось-ось уся влада явно перейде в руки правих російських кол, себто станеться те, проти чого Січові Стрільці виразно застереглися в своїй декларації. Переговори Українського Національного Союзу з Гетьманом скінчилися для українців неуспіхом.**). Серед народніх мас почало кипіти, невдоволення селянства й робітництва переходило в завзяте обурення та бажання помсти. Сам Гетьман, помимо може найкращих своїх бажань, все більше тратив вплив на хід подій, що переходив до оточуючої його російської реакції, та не мав змоги зробити який-небудь рішучий крок. Стало ясно, що на Україні прийде до завирюхи, коли Гетьман остаточно втратить свою опору в німцях. Не могло бути найменшого сумніву, що при розвалі німецького фронту в наслідок революції, яка вибухла тоді в Центральних Державах, негайно почнеться наступ на Україну московських большевиків. Так само було цілком очевидним, що Гетьман не зможе дати большевикам відпору. Адже у Гетьмана не було українського війська поза одною хіба Сердюцькою Дівізією, Окремим Загоном Січових Стрільців і Запорізькою Дівізією, що стояла на північно-східних кордонах України. Дві дальші формації, себто Чорноморський Кіш у Бердичеві та Загін Низових Козаків у Могилеві не уявляли зі себе тоді ще ніякої сили. Участь знова московських добровольчих дружин у війні проти большевиків мусіла привести до явного проголошення на Україні російської державности. Крім цього, на випадок війни з большевиками, Гетьман і так не втримавсяби на московських добровольцях, бо становище мас і фактична їхня сила згори передрішували вислід війни в користь большевиків.

Питання: «Кудюю йти?» — стало руба у цілій своїй жахливій наготі. *Проголошення Гетьманом федератійного маніфесту було тим останнім товчком, що плхнув Січових Стрільців до виступу в обороні ідеї української державности.* Треба було нашвидко організувати силу, поки ще це було сяк-так можливе, бо заходила погроза, що й Гетьман не вдержиться й Україну заллють московські большевики. Січові Стрільці рахувалися з одним безсумнівним фактом, який стверджували віч-у-віч з кожною дниною виразніше: *«карательні отряди» скомпромітували серед широких народніх мас ідею українського національного визволення настільки, що ті маси швидко будуть готові йти за кожною силою, яка йтиме під гаслом боротьби проти України.*

Я особисто цілком прихилився до думки про повстання вже після того, коли навіть у Білій Церкві йшло приготування до нього. Памятного 15. листопаду 1918 р., після проголошення маніфесту й складення московського кабінету міністрів, я пішов ще раз на власну руку до Гетьмана й поставив йому слідуючі побажання: 1) відкликання маніфесту; 2) скликання національного конгресу, що його плянував Український Національний Союз, а не дозволяв гетьманський уряд; 3) розформування російських добровольчих дружин; 4) перенесення Січових Стрільців з Білої Церкви до Києва.

*) Гетьман оповідав мені сам, що дозвіл на творення регулярної армії здобув тільки підчас своїх відвідин у Вільгельма II., себто аж у вересні 1918. р. Е. К.

**) Команда Січових Стрільців кілька разів старалася довести до порозуміння між Гетьманом й Українським Національним Союзом, впливаючи відповідно на президію У. Н. С. Е. К.

Зі свого боку обіцяв я Гетьманові, що ще в останньому моменті пороблю старання в Українському Національному Союзі, щоби проєктований ним національний конгрес не виступав проти особи Гетьмана. Гетьман, схвильований, відмовив; розвів руками й сказав, що нічого не в силі вдіяти... Тоді я заявив, що складаю з себе перед Гетьманом відповідальність за дальший хід подій, бо вважаю становище, яке склалося, суперечним основним ідеям Січового Стрілецтва. Із гетьманського палацу пішов я просто до Національного Клубу, де найшов колишніх сторонників Гетьмана, Дмитра Донцова, директора Української Телеграфічної Агенції, і Сергія Шемета, лідера хліборобів-демократів. У розмові зі мною вони теж висловилися за потребою повстання. Із цим моментом стало мені ясно, що всі українські партії склонилися до тої думки.

Того самого дня вечером виїхав я з Володимиром Винниченком (він перебраний, як залізничник) останнім потягом до Білої Церкви, де ми вже нашли Симона Петлюру. Біла Церква була вже на поготівлі. Кілька днів пізніше Україна вже палала. Мотовилівський бій вирішив долю гетьманщини. Пізніща облога Києва була диктована лише оглядами тактики й становищем німців, — гетьманської сили вже не бралось під увагу. А проте навіть і тоді, після нашої перемоги й після проливу крові, я особисто не відмовився від нагоди пошукати злагіднення й полагодження кривавого конфлікту.

Було це в часі подорожі делегації від республіканських військ, що їхала на переговори до головного німецького командування. У делегації брав участь між іншими полковник Осмоловський, др. Назарук, сотник Чорний і я. Не звертаючи уваги на німецького старшину, який товаришив нам, добровольчий «отряд» Святополк-Мірського арештував нас у Святошані й одставив на Пост-Волинський до штабу генерала Кірпичова, де ми провели цілу ніч до слідуючого пополудня. Пізніше довідалися ми, що тодішній командуючий всіми гетьманськими частинами, генерал Долгоруков, видав був наказ, нас всіх розстріляти, та що врятувала нас тільки рішуча постава німців, які загрозили виступом проти Гетьмана. Німецька ескорта, вислана з Києва, перевезла нас до головного німецького командування в Липки, де ми з представниками німців переговорювали про умови здачі Києва. У часі переговорів звернувся до мене майор німецького Генштабу Ярош із запитом, чи не хотівби я побачитись з кимсь з найближчого оточення Гетьмана, при чому назвав імена Др. Галіпа та Полтавця-Остряниці, зазначаючи, що Гетьман бажає зробити деякі пропозиції. Я згодився на це, і тогож самого дня старший німецький старшина завіз мене в закритому авті до покійного Петра Дорошенка. Останній заявив мені, що говорить від імені Гетьмана, що Гетьман «не сердиться» на Січових Стрільців і що дуже радо почитавби ще й тепер рішення Січових Стрільців, виїхати до Галичини, при чому є готовий дати нам свобідний проїзд від Фастова до Збруча. Така заява здивувала мене, і мені нічого не залишалося як відповісти, що не тільки лінія Фастів-Проскурів, але й вся Україна є в руках повстанських військ. Оскільки знов Гетьман вважає можливим начати переговори в площині визнання дотеперішних домагань Українського Національного Союзу, то я готовий передати це Директорії з тим, що на мою думку, передумовою першою мусіло бути відкликання маніфесту про федерацію. Я одїхав з нічим, переконавшись, що воля генералів Долгорукова, Келера й Кірпичова, а не Гетьмана, була в той час рішачою.

«Отаманія».

На заклик Українського Національного Союзу стали Січові Стрільці ударною силою в протигетьманському повстанні та осередком повстанчого руху. 14. грудня 1918. р. республіканські війська заняли Київ, а вже 29. січня 1919. р. йшла евакуація політичної влади, а 4. лютого Київ перейшов у руки наступаючих московсько-боль-

шевицьких військ. У міжчасі, себто протягом шести тижнів, команда міста була в руках Січових Стрільців.

Це був найприкриший період з усієї історії Січових Стрільців, — період, про який Січові Стрільці не можуть спокійно думати. В оцей саме період вклали вони найбільше праці й енергії, а досягнули найменше успіхів. Крім цього одержали вони за свою діяльність в цьому періоді від істориків української революції стільки, скільки не почув ні оден легіон якої-небудь іншої нації. Бо коли прийшов кінець директоріяньської доби, то головні учасники й винувники тої катастрофи з легким серцем і спокійною совістю скинули вину за всі невдачі на Січових Стрільців, себто на тих, на яких раніше, в найбільшому розгарі подій, складали зі себе весь тягар праці, щодо Січового Стрільцтва не належала й була понад його сили. Директорія, як верховна влада Української Народної Республіки, звалювала своїми наказами на Січових Стрільців всі можливі функції влади, а, коли Січові Стрільці, як і передбачалося, не могли впоратися з наложеними на них обов'язками та запобігти анархії й розвалові, тоді Директорія, передусім її голова, зробила Січових Стрільців винувниками всіх промахів і лих, яких тільки в той час dokonано, включно до отаманії.

Найголовніші закиди, що їх зроблено Січовим Стрільцям за їхню діяльність у київський період Директорії, зводяться до слідуючого: у Києві панувала безоглядна диктатура Січових Стрільців, яка перетворилася в «рознуздаву отаманщину», перед якою була безсилною найвища політична влада Української Народної Республіки*).

Голова Директорії придумав навіть для цього «січовицько-отаманського насильства» окремих термін, називаючи цей період діяльності Січових Стрільців «коновальщиною». Взагалі зробив він Січовим Стрільцям таку силу всяких закидів, що просто не знати, котрий з них вважати важчим, більше болочим, більше несправедливим і настирливіше вимагаючим відповіді. І колиб закиди відносилися тільки до моєї особи, то я задовольнивсяб тільки одним прочитанням їх. Але цей термін причеплено до всього Січового Стрільцтва і зроблено це настільки визиваючо, мірючи не в мене, а в стрілецьку ідею, що ця саме обставина примушує мене зупинитися дещо точніше над цим періодом діяльності Січового Стрільцтва.

Коли в Білій Церкві почалися приготування до сподіваних подій, то Січове Стрільцтво рахувалося тільки з одним завданням, яке стоятиме перед ним на випадок успіху повстання, а саме, — співпраця з усіма покликаними до цього чинниками біля організації української армії для оборони врятованої державности перед ворогами, що з Чорного моря, Бесарабії, Заходу, Півночі й знад Дону сунули на Україну.

Згодом, після мотовилівського бою, коли успіх повстання був очевидний, пляновано створити два військові осередки для майбутньої української армії: Осадний Корпус, який після заняття Києва переіменовано в Корпус Січових Стрільців, на Правобережжі, та Запоріжський Корпус на Лівобережжі. Для дальшого ведення військових операцій проти Києва малося набирати добровольців, що після сформовання в окремі частини були запасом для поповнення фронту.

Стрільцка Рада була проти оголошення загальної мобілізації. Для плянового

---

*) Для ознайомлення читачів з різнорідністю й характером вище згаданих закидів відсилаю до «Відродження Нації» В. Винниченка. Третій том цієї книжки є просто одним великим актом обвинувачення Січових Стрільців. В. Винниченко, як голова Українського Національного Союзу, що організував протигетьманське повстання, був речником Союзу перед Січовими Стрільцями. У моменті, коли рішалось питання, куди йти Січовим Стрільцям, становище Винниченка, його інформації та аргументи чимало вплинули на рішення Січових Стрільців. Саме ця обставина казала й каже Січовому Стрільцтву ставитися уважніше до слів колишнього голови Директорії про роль Січових Стрільців у цей час. Правда, ці заміти були писані тоді, коли перший прем'єр Центральної Ради, пізніший голова Українського Національного Союзу й врешті голова Директорії Української Народної Республіки, став лідером української комуністичної партії. Е. К.

переведення мобілізації не мала Директорія відповідного апарату, не було відповідної кількості старшин і підстаршин, не було теж налагоджене діло озброєння та омундуровання. Січові Стрільці заступали тоді думку, що наслідком такої загальної мобілізації потворяться дуже скоро незорганізовані та неципліновані частини, які, полишені на самих себе, будуть готові на всякі самочинні виступи. Дальшим важним аргументом проти оголошення загальної мобілізації, — це особливо ми підкреслювали, — був факт, що при загальній мобілізації нахлине у військові частини дуже багато непевного й розкладового елемента, який буде тільки тягарем при формуванні боєздатних частин.

Головне командування нас не послухало й оголосило загальну мобілізацію. Як можна було передбачити, почали напливати вже в перших днях по оголошенню мобілізації такі маси народу, що ні одна з регулярних частин не могла їх опанувати. Січові Стрільці мусіли попри ведення бойової акції на фронті творити на швидко апарат, що мавби організувати військово ті десятки тисяч селян, добувати для них зброю, одяг, харчі і — це найважливіше — давати їм певних старшин, яких тоді було небагато. Тоді Січові Стрільці розбрилися, власні частини сильно поширили, роздробили свій старий старшинський і підстаршинський кадр і *втратили свій січово-стрілецький характер*, а безздатної армії всетаки не створили. Безладдя, яке маси мобілізованих внесли в запліли та якого зза бойових операцій на фронті не було змоги негайно усунути, пророкувало хаос, що повстане в Києві, коли Осадний Корпус вступить до міста. Я особисто вживав усіх заходів, щоби підчас здобуття Києва впустили туди тільки найбільше зорганізовані частини, й це була одна з причин, чому Команда Осадного Корпусу не дуже спішилася з остаточним наступом на Київ.

Несподівано швидкий розвал гетьманського фронту не дав нам змоги здійснити наші плани. Разом з організованими частинами вступило до Києва багато ненадійних і нециплінованих відділів. Перед Командою Осадного Корпусу повстало дуже важке завдання, очистити київський гарнізон від непевних елементів, що від першої години нової влади в Києві, були для столиці загрозою погромів і розбою. Замість звернути всю свою енергію та увагу на організування військової сили для оборони України перед зовнішніми ворогами — Команда Корпусу Січових Стрільців мусіла розпочати боротьбу проти ворога, який був у своїй власній армії.

Як конкретний приклад, може служити випадок, з двома дніпровськими дівізіями, з яких одна була під командуванням Данченка, друга — Зеленого. Ці частини були вже в хвилині здобуття Києва дуже розагітовані та розанархізовані. Одна з них під командуванням Данченка розташувалася в Дарниці, друга під командуванням Зеленого — у Святошині. Уже в перших днях побуту Команди Осадного Корпусу в Києві далось завважити, що большевицька агітація запускає в цих частинах щораз глибше коріння. Обі ці частини відмовилися виконати наказ, вирушити на Чернігівщину та стати фронтом проти наступаючих вже тоді московсько-большевицьких відділів. Дійшло до того, що Команда міста Києва мусіла виставляти заслони як проти Дарниці, так і проти Святошина, а, Команда Корпусу Січових Стрільців — прийняти міри для насильної ліквідації обох дівізій. Скінчилося на тому, що частини Данченка здебільшого самі «демобілізувалися», себто масово розбіглися. Сам Данченко на чолі решти поведився так провокаційно, що Команда видала наказ про арешт його і висилку до Галичини.

Зелений натомість, забравши у Святошині всі військові склади, самочинно вирушив до Трипілля, звідки прислав нам до Києва своє ультимативне домагання: або скинути Директорію, оголосити радянську владу й тоді мати в ньому, Зеленому, союзника, або рахуватися з його збройним повстанням проти республіканських військ. З ним говорив я особисто телефонічно, посилав навіть до нього парламентарів, ста-

рався в'яснити йому, в якому становищі опинилася українська армія, що їй загрожує й з якого боку, та просто молив його залишити цю авантуру й приступити з нами до співпраці. Все це нічого не допомогло. Зелений почав зі своїми частинами посуватися в нашому запіллі з Трипілля в напрямку на Фастів і грозив перетяти лінію Київ—Волочиська. Очевидно, що нам нічого не залишалось, як вислати відділ для ліквідації авантури Зеленого.*)

З'ясовуючи випадок з покійним отаманом Зеленим, я далекий від цього, щоби відмовляти всяку основу тим голосам, що характеризують його, як людину ідейну, енергійну та серед своїх козаків дуже популярну. Одначе факт його переходів від Директорії до большевиків і від большевиків назад до Директорії свідчить, що Зелений був людиною дуже невиробленою й в своїх поглядах хиткою, а хитання його принесли українській справі багато лиха. Випадки з обома дніпровськими дівізіями є тільки одним із багатьох зразків, у якій військовій обстановці доводилось всім нам працювати.

Цілком своєрідне явище — це сумної пам'яті «отаманія». Її зродив мобілізаційний наказ Директорії. На тлі повної неприготованости апарату та безсилля військової влади, взяти в руки маси мобілізованих. появилися самочинні команданти менших і більших збройних гуртків, які вели всякого роду самочинні операції та, швидше або пізніше, розходилися домів, або переходили на бік большевиків. Правда, особливо з самого початку, були поміж такими «отаманами» чесні й ідейні люди; вони несли нарівні з іншими старшинами важку організаційну й фронтову військову службу та згодом, при формуванні більших військових одиниць, вливалися в них зі своїми загонами або бодай особисто.

В поширенні явища «отаманії» була доля вини й Головного Отамана. Він серед тодішніх обставин не спромігся завсігди енергійно виступати проти цієї страшної небезпеки, що затроувала і без того кволий організм нашого війська. Він надто довіряв поодиноким «отаманам», які діставши гроші, або безслідно щезали, або творили силу, що ставала часто грізною для самої Директорії. Коли Січові Стрільці взилися за ліквідацію «отаманії», то ніхто з членів Директорії не підтримав їх у цій роботі. Навпаки, кожний з членів Директорії, крім Винниченка, старався створити собі свою власну військову частину, на яку мігби спиратися, як на свою гвардію. Макаренко багато уваги присвячував формуванню Залізничного Корпусу**). Андрівський явно протегував Ковенка та його пізніщу сумної пам'яті «Головну Слідчу Комісію», про яку мова нижче. Швець тримав зв'язок з деякими «отаманами», що заявляли себе есерами (н. пр. Біденко). Небіжчик Петлюра, змагаючись з Винниченком за значіння й впливи в Директорії та Українській Народній Республіці, грішив деколи у відношенні до війська... демагогією. Виходило так ніби Січові Стрільці бояться військової конку-

*) Павло Христюк у своїх «Замітках» вихвалює виступ Зеленого й Данченка. Проте навіть з його опису цього, чи не першого протидиректорійського повстання, можна скласти собі правдиву картину подій. Ось що пише названий автор у своїх «Замітках і матеріалах до історії української революції» (том IV, ст. 76—77): «виведена через революційний характер за межі Києва ця дівізія «Дніпровська», придивившись до цих порядків, які заводилися на місцях директорійською цивільною й військовою владою, остаточно большевичилася, покинула ряди республіканського війська і зі зброєю в руках пійшла до дому. Після цього, незадоволення селянства Київщини директорійською політикою почало набирати зовсім виразних, широких і грізних форм». Далі, кажучи про селянський з'їзд у селі Григорівці, де кликано до «знищення основ буржуазно-капіталістичного ладу», автор зазначає, що «з'їзд цей відбувався при співучасті козаків Дніпровської Дивізії». Це було які два тижні після заняття Києва військами Директорії. Зелений та його козаки вже встигли розпізнати «контрреволюційний» характер директорійської влади та вважали необхідним негайно її повалити. Е. К.

**) Залізничний Корпус склався в подавляючій більшості з людей ідейних і мав у певні періоди високі боеві здатність. Е. К.

ренції та проти волі Директорії поборюють «отаманів». Стрілецьких старшин тоді ненавиділи всі ті «отамани», що з мандатами, підписаними членами Директорії тільки й гляділи, щоби дошкулити «галичанам». Командаж Корпусу Січових Стрільців, не дивлячись на це, виступала проти них безоглядно й може навіть часом брутально. *Ось тому записувати на рахунок Січових Стрільців явище отаманії, або й їх самих, стрілецьких старшин, ставити нарівні з «отаманами» — може тільки людина, що цілком не знає фактів, не рахується з ними й не точе їх знати або є на стільки злобною та засліпленою в ненависти до Січового Стрілецтва, що нарочито перекручує факти.* Безумовно, серед Січового Стрілецтва траплялися також всякого роду випадки самочинності. Команда однак старалася їх невідкладно ліквідувати й виновних притягати до відповідальности. Проте ті чи інші самочинні виступи С. С. не були виявом системи.

Третім чинником, що страшенно утруднював Січовим Стрільцям працю, була большевицька агітація агентів Москви серед війська. У цій роботі помагали москалям наші рідні ліві есери та большевики, пхаючи з усіх сил Україну в обійми червоної Росії*).

Я вже згадував наскільки в часі повстання змінився склад стрілецьких частин, у яких давні Січові Стрільці майже зовсім розбрилися, а нового поповнення не було ще часу перевиховати. Отже не диво, що розкладова большевицька агітація находила деякий ґрунт і в стрілецьких частинах та ставала поважним питанням для Команди.

Кажучи про атмосферу та реальні умовини, серед яких знаходилася Команда С. С. у Києві, треба мати на увазі також усі ті провокації, що їх роблено з різних боків, щоби тільки скомпромітувати Січових Стрільців. Доходилож до того, що на трупах бандитамі вбитих людей були картки з написом ніби це зробили Січові Стрільці. На думці маю голосну справу вбивства в ночі на Сінному майдані. Гостре слідство виказало, що Січові Стрільці не могли бути там замішаними.

Адже в Січових Стрільцях бачили своїх найбільших ворогів, московська чорна сотня, колишні добровольці та всяка мійська збірнина і большевики різного типу та різних напрямків, — москалі й українці, — свідомі й несвідомі, — явні й тайні агенти московського большевицького уряду, і, нарешті «отамани» всіх відтінків та партій. Саміж українські партії, повернувши до влади, дивилися на Січових Стрільців скося, як на щось, що завсїгди пригадує та наказує думати про непрямні речі: армію, боєвий фронт, налагодження транспорту й постачання, втихомирення запілля й відповідну адміністрацію.

У тойже час з Лівобережжя від Запорізького Корпусу надходили все тривожнічі вістки про наступ московсько-большевицьких відділів, що сунули на Україну під фірмою фіктивного українського радянського уряду. Після здобуття Києва всі частини республіканської армії думали, що вони вже сповнили свій обовязок і не хотіли йти на фронт. З великим зусиллям вдалося виправити Чорноморську Дівізію на Бахмач.

Як відомо, Директорія вислала до Києва Січових Стрільців, а мене призначила командантом міста й своїм заступником до часу візду в столицю. Стрілецька Рада задалегідь поставилася дуже неприхильно до думки передання військової влади в Києві Січовим Стрільцям. Директорія стояла на тому, що тільки Січові Стрільці зможуть завести в Києві сякий-такий лад і що мої функції, як відпоручника Директорії, треватимуть дуже короткий час. Ніяких директив ані щодо загальної лінії політики, ані щодо маси заплутаних питань місцевого київського значіння я не одержав. На мої

*) Див. П. Христюк. «Замітки і матеріали» т. IV. ст. 75—76 про утворення революційного комітету лівими есерами для боротьби наперед проти гетьманщини, а потім — Директорії. Там стоїть: «Головний Революційний Комітет вступив у контакт з російськими большевиками й організував на всьому Лівобережжю повстання проти Директорії». Е. К.

настирливі запити з Києва до Винниці, де в той час перебувала Директорія, я весь час одержував стереотипні відповіді: «все, мовляв, буде поладжено, коли Директорія приїде з Винниці до Києва».

Тимчасом кожний день неясности й непевности погано відбивався з одного боку на тактиці незорієнтованих виконавчих органів київської влади, з другого — на настроях війська. Я все стояв на тому, що військо не повинно активно вмішуватися в політику, але рівночасно заступав думку, що в революційних часах, особливо на Великій Україні, де вояки були з усіх боків виставлені на агітацію з боку різних як національно, так і соціально ворожих течій, — треба докладно зясувати армії, до чого влада думає змагати, які є наші гасла, а яких треба берегтися, хто є нашим приятелем, а хто ворогом. *Пояснення цих питань нікто з нас не отримав у всьому директоріанському періоді.* Тверджу, що ні Винниченко, ні Директорія в цілості не мали ясної політичної лінії та що довкола Директорії панував такий самий хаос політичної думки, як і внутрі її.

В самому ж нутрі Директорії, особливо по приїзді до Києва виявилися такі яскраві різниці думок між поодинокими членами, що надії на якусь «гармонію» влади показалися високо наївними. Передусім кидався у вічі антагонізм між Винниченком і покійним Петлюрою. Далі показалося, що особистий склад Директорії є безумовно невдалий і що в такому вигляді Директорія буде нездбною вивести Україну з небезпеки кількох воєн та закріпити державність.

Сам В. Винниченко, людина на той час і відносини політично вироблена, інтелігентна та імени ради в той час ще з великим авторитетом, *топав був у панічний страх, неоправданий розуміється ніякими даними.* Він був переконаний, що військові кола зовсім певно його арештують і розстріляють, колиби він захотів переводити в життя свою політичну програму. Принайменше він це так твердив і цим пояснював, чому він, як голова Директорії не виявляє, так конечної в цей час рішучости. *Фактично й Винниченко не мав ніякої ясної політичної лінії.* Ще до повстання заключив він був умову з большевиками (Мануїльським), *про яку нам, до речі кажучи, нічого не сказав* та яку большевики, як звичайно, зараз таки зломали, розкинувши масово, ще до заняття Києва повстанчими військами, летючки зі закликом до непослуху й бунту проти Директорії. Винниченко страшенно лютував на большевиків, але й далше заступав в Директорії найбільш ліву течію. Його ідеєю був Трудовий Конгрес. Він теж настоював на висилці делегації Директорії до Москви. Але одночасно давав він свою згоду на висилку делегації до французів до Одеси (спершу др. Назарука, а відтак ген. Грекова), — що більше, захоплювався думкою, як то українці будуть нищити большевиків, коли дістануть від французів мітичне «фіолетове проміння» й танки. Теж за згодою Винниченка виплатила Директорія якійсь «мадам Тимофівій», що правда, вже по нещасливій виміні телеграм з Чічерінім і Раковським, мабуть, 15 мільонів карбованців на закупню танків, яких Україна ніколи не побачила.

Серед усіх членів Директорії найбільше вибивався С. В. Петлюра, — людина криштално чесна, безкорисна, доброї волі, великої віри й енергії. Вправді й в нього не було потрібної підготовки для кирми військовими й політичними справами Української Республіки, — однак його велика віра була тим чинником, який помимо неуспіхів, що почали спадати на українську владу, споював всіх в одну цілість і дав змогу, не дивлячись на незвичайно несприятливі обставини, вести визвольну боротьбу на українській території більше ніж півтора року.

Політика хитань між крайностями — від московських большевиків до французьких генералів — підірвала авторитет Директорії та впливала на всіх дуже деморалізуючо.

Стрілецька Рада, маючи на увазі ті лиха, які ця політика викликувала в самому

війську, висловлювалася за цим, щоби Директорія взяла ясний і при тому твердий напрямок. На думку Стрільцької Ради кінечним являлося, щоби верховна влада Української Народньої Республіки раз рішилася, з ким їй врешті порозумітися — з большевиками чи французами — і відповідно до цього рішення повести свою політику з усіми впливаючими з такого рішення наслідками. У доказ цього твердження пригадаю промови, які виголошено на врочистому прийнятті Директорії в перший день її приїзду з Винниці до Києва. У той час, коли деякі промовці підкреслювали лише значіння перемоги над гетьманщиною й робили героями живих людей, що ще були в стані самооформлювання, на річі не закріпили за собою жадних своїх діл, то представники стрільцтва звернули вже тоді рішучу увагу на хаос, який тоді творився й ріс. остерегали перед усякого роду експериментами та вказували на необхідність ясности й твердості як у внутрішній, так і в закордонній політиці Української Народньої Республіки. Те саме повторив я на офіційальному прийнятті у Винниченка для представників партій та великих організацій. Винниченко зрозумів цю мою промову як виступ проти його особи та зараз же після цього приступив до мене з докорами, питаючи, чому саме виступаємо ми проти нього. Я зазначив йому, що ми не виступаємо проти окремих членів Директорії, але проти політики цілої Директорії, яка веде Україну до катастрофи. Отже Січові Стрільці не вмішувалися й не хотіли вмішуватися до політики, — вони хотіли тільки, щоби Директорія *вела взагалі якусь політику*, бо це, що було, не можна було назвати політикою, а хіба легкодушною забавою над берегом пропасти, що було ясно навіть нам, молодим воякам.

Не знаю вже, чие це було нещастя, — наше, Січових Стрільців, чи політичної влади, що ми ще з Білої Церкви були організацією, яка мала свій власний внутрішньо-адміністративний апарат, чого не мала ні одна центральна установа, ні одно міністерство, ні, навіть, Директорія. Члени Директорії й уряду почали тому відсилати до нас людей та справи, які нас, як військової команди округи, ні трохи не торкалися. Колиби ми мали архів Січових Стрільців, то можна булоб оголосити довгий список справ, які мусіла рішати військова команда згідно з резолюціями (помітками на відповідних паперах) членів Директорії та ріжних міністрів, що таким робом думали найти вихід із прикрого та безрадного становища.*)

З другою боку ми дуже добре знали, що кожний рішучий крок із нашого боку в якій-небудь важливішій справі ширшого характеру будуть вважати як бажання військових вмішуватися не в свої справи. Тому тим горячіше бажали ми собі, щоби ми не були змушені вічно наказувати, а тільки, щоби самі одержували від когось накази. Але щож, — було п'ять директорів, які ставили величезні вимоги до Січових Стрільців і до київської команди... З другою боку антагонізм між Головою Директорії та Головним Отаманом довів до того, що ми взагалі не знали, кого треба слухати.

Боротися на власну руку з «отаманією», примусити населення шанувати авторитет верховної влади, провадити війну на три фронти, з яких оден тягнувся від Гомеля через Чернігів—Бахмач до Харкова, другий охоплював смугу Чорного Моря, третій — галицьке Поділля та Волинь, — було понад наші сили. Було понад сили, бо крім військової «отаманії» ми мали занархівоване та зреволюціонізоване запілля, застосовання якого військовою силою могло йти тільки разом з налагоджуванням внутрішньо-адміністративного апарату та розумною, послідовною, ясною й рішучою соціальною й національною політикою. Не вважаючи на всі прикрі досвіди, ми мали всеж таки най-

*) Між іншими справами, з якими тоді зверталися політичні чинники до Команди Січових Стрільців, було домагання міністра фінансів Мартоса, іслати в його розпорядження кілька відділів Січових Стрільців для переведення *зарядженої ним* (Мартосом) реквізиції золота в київських крамницях. Команда відмовилася дати стрільців для цієї справи. Не вважаючи на це, пішли потім в Києві сплетні негов Січові Стрільці ограбували київських ювелірів. Е. К.

більше довіря до політичного розуму Винниченка й думали, що він саме в тою індивідуальністю, яка зумів перевести в життя свою політичну програму, — все рівно, якою ця програма не була. *Отже, щоби покласти край псевдоколективному безголовю влади, Стрілецька Рада запропонувала через др. Назарука Винниченкові переняти диктаторську владу та заявила йому, що Січові Стрільці підтримають його диктатуру, безоглядно йому підпорядкуються й будуть йому помагати в переведенні його політичної й соціальної програми.* *) Винниченко відмовився.**)

Побачивши, що речник «большевицького курсу» в Директорії не має відваги прийняти повноту влади навіть при підтримці армії, — себто, не вірить в успіх свого «курсу», ми звернулися до людини, яка мала яскраву фірму ворога большевиків, до С. В. Петлюри, гадаючи таким робом остаточно зречтися думки про можливість порозуміння в Совітани й з крайньою українською лівицею та рішитися на одверту війну з Росією при оголошенні військової диктатури. Головний Отаман не хотів теж брати на себе всеї відповідальности й тоді виринув третій проєкт т. з. тріумвірату, в якому мали взяти участь крім небіжчика представники Стрілецької Ради, а й полк. Андрій Мельник. Цю думку винесено на т. з. державну нараду в Києві 16. січня 1919. р.***)

Одначе, коли на згаданій нараді почали висловлюватися присутні члени Директорії, уряду та різних партій, то зразу заговорив такий Вавилон поглядів, що представники Стрілецької Ради побачили, що нічого не дасться зробити та що серед таких обставин катастрофа неминуча. Не очікуючи вже навіть дальшого перебігу дискусії та висліду голосування, заявили вони, що знимають свою пропозицію.

З усіх наших цілей і завдань перед нами лишилася тільки одна мета: *зберегти себе, як військовою одиницю, щоби відсунути як найдалше неминучу катастрофу та вийти з неї з честю.* На доказ того, що Січові Стрільці рішили після невдалої спроби найти якийсь вихід з трагічного зачарованого кола, було рішення Стрілецької Ради, усунулися зовсім від вмішування в політичне життя та відмова Стрілецької Ради, мати свого представника в Директорії. Тому рішення Директорії, після державної наради, кооптувати мене, як свого шостого члена, залишилося невиконаним†) Зали-

*) М. і. фразеологічними квітками находимо у «Відродженні Нації» таке: «але військова влада не хотіла підпорядкуватися владі політичній». Цей вислів можна хіба пояснити тим, що автор ґрунтовно забув дуже багато подій, в яких сам брав живу участь. Е. К.

**) Пропозицію Січових Стрільців Винниченко у «Відродженні Нації» називає «шантажем отаманщини й вислідом розгублености та безпорадности». Коли читати опис згаданої події, то виходить, немовби тодішня політика Винниченка була настільки ясною, що взагалі нахабністю збоку Січових Стрільців було звертатися до нього з такою пропозицією. (Див. «Відродження Нації» т. III-стр. 233). Е. К.

***) Мимоходом кажучи, Стрілецька Рада винесла про мою кандидатуру, як одного з трох членів тріумвірату в моїй неприсутности. Я був тоді в Станиславіві, куди їздив від Головної Команди в справі виміни галицьких і наддніпрянських частин, а теж від імені Директорії в справах Трудового Конґресу та проголошення злуки У.Н.Р.іЗ.У.Н.Р. (про це буде мова нище.) Я повернув до Києва саме 16. січня та довідався про постанову, як про доконаний факт.

Христон переповідає у своїх «Замітках» й матеріялах до історії української революції» (Т. IV. ст. 49.) про київську державну нараду та м. і. пише таке: «На домагання січовиків представники Селянської Спілки (Янко) заявили, що коли взагалі заходить мова про диктатуру, то серйозно можна булоб говорити тільки про диктатуру трудового селянства, конкретно — Центрального Комітету та Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, — Осадний же Корпус Січових Стрільців на чолі з Коновальцем, мігби при такій ситуації перейняти на себе функції, які виконують у московських большевиків лотиськські та китайські військові частини». Автор оголосив свої спогади за кордоном в 1922 р. і, оповідаючи про деякі речі, забув, що вони не могли трапитися три роки раніше: в січні 1919 р. не відважилисяб навіть ліві есери порівнювати Січових Стрільців з насмешними лотиськими та китайськими большевицькими відділами. Уміщення цього речення в всеж такі характеристичним для кола людей, до яких належав автор. Е. К.

†) Єдиний раз Січові Стрільці вмішалися пізніше активно в справу політичного характеру, у т. з. оскілковщину, в кінці квітня 1919. р. С. С. помогли зліквідувати спробу Оскілка зробити

шилось все по старому. По старому котилося все по щораз більше похилій площі, поки не докотилося до самого дна провалля.

«Реакційність Січових Стрільців».

Поняття революційности й контрреволюційности набрали з ходом революції дуже умовного характеру. Різничковання течій, перехід партійних діячів з табору до табору та партійних людей, що командували військовими частинами, під різні прапори, — раз лівішого, раз правішого характеру (Шинкар, Зелений, Григорьів), — остаточно унеможливили кваліфікацію революційности поглядів і настроїв активних діячів революції, а тим більше революційних військових організацій. Тому, очевидно, Січових Стрільців вважали і донині вважають раз реакціонерами, раз большевиками, монархістами й республіканцями, соціалістичним і націоналістичним легіоном — залежно від того, хто робить осуд. Коли взяти на увагу склад Січових Стрільців, то дійсно там були люде найрізномордніших соціально-політичних поглядів, переконань і симпатій. Але Січові Стрільці, як організація, *не виявили у своїй діяльності ніяких хитань, — їхня ідеологія залишилася до останнього дня просто-лінійною й послідовною аж до нюансів.* Тільки до характеристики світогляду Січового Стрільцтва треба підходити цілком інакше ніж це має місце щодо інших військово-революційних частин, що відомі з імен їхніх провідників, — діяльних членів політичних партій.

Січові Стрільці, без огляду на своє соціально-політичне «кредо», були завжди однозгідні щодо національно-державного інтересу батьківщини. *Національно-державний момент був провідним чинником усієї військової діяльності організації Січових Стрільців.* І лише з тої вихідної точки треба розглядати й оцінювати вірну службу Січових Стрільців Українській Народній Республіці часів Центральної Ради, факт добровільного складення зброї підчас гетьманського перевороту, поворот до служби Українській Державі підчас гетьманщини, повстання проти Гетьмана, всі труди перенесені за для підтримки Української Народньої Республіки періоду Директорії й врешті останній демобілізаційний наказ у Чорторії. Національно-державне питання ставили Січові Стрільці на перше місце, й за це мабуть посипались на них заміти щодо їх шовінізму, контрреволюційности й реакційности.

Але правдою є, що Січові Стрільці були соціально мало освідмленими й що в соціальних питаннях вони мало визнавалися. Це відноситься однаково до широкій стрілецької маси, як і до стрілецького старшинства та самого проводу організації Січових Стрільців. Воно мало не тільки свій ґрунт у походженні організаторів Січового Стрільцтва (у Галичині соціальні питання ніколи не мали тої гостроти, що на Великій Україні), але й що вони наперед готовилися до ролі національного легіону на службі законного, народом визнаного, національного уряду, — без огляду на характер державного устрою та соціально-політичного законодавства, що його заступавби й переводивби в життя той національний уряд. Січові Стрільці не передбачали й не могли передбачити розвитку революції в Росії та на Україні, — ще менше вони сподівалися тої завзятої боротьби за соціальні гасла, що потім шаліла всередині самого українського громадянства. Чи це було виною організаторів революційної військової одиниці? Є лише фактом, що мале й невистарчаюче теоретичне підготовлення організаторів і кирманічів Січового Стрільцтва пізніше дуже мстилося на них і робило їхне завдання незвичайно важким. Вони це дуже швидко зрозуміли.

державний переворот і ніколи того не жаліли. Вдаритися в ближчі пояснення — зайво, тому що сьогодні вже всім ясно, хто такий був Оскілко та чи було можна звязатися з ним людяно, які ближче знали його й тих, що були його правою рукою. Е. К.

Серед навалу організаційної праці й серед нестримного розгону революційних подій важко було надігнати те, чого нам не доставало, — й тому старалися ми, як мога краще, зорієнтуватися в справах, що виринули з бігом часу й цілком полюбили увагу лідерів українського громадянства. Ми старалися як найменше вмшуватися в ці справи, й як найбільше відсовуватися від реальної політики та дотримуватися свого національно-державного принципу. Наше становище підчас гетьманського перевороту, повстання й київський період 1919. р. являються доказом не реакційного політиканства, що закидують нам наші вороги, а навпаки, — саме нашої найбільшої аполітичності, яку може зберігти лише військово-революційна організація. Таке наше становище вдалось нам з великим зусиллям заховати весь час до самого кінця.) Наш меморіал до уряду Гетьмана Скоропадського з пропозицією нової збірки Січових Стрільців, як війська Української Держави, і наша проскурівська декларація про готовність підтримати радянський устрій — ні трохи не перечать аполітичності Січового Стрілецтва. Саме ту аполітичність прозвали реакційністю. Така наша реакційність полягала у тому, що ми не хотіли впливати зброєю на вирішення питання політичного устрою, а вживали її виключно для оборони національного характеру держави. Нас прозвали реакціонерами, бо ми не хотіли виписувати на наших прапорах різні соціальні гасла й займатися їх пропагандою. Ми були в очах усіх «революціонерів» тому реакціонерами, що були більше військом ніж це могло подобатися тим, хто з революції робив анархію.

Січове Стрілецтво ніколи не було байдужим до соціальних питань. Перше за все, не тільки середовище, в якому повстала січово-стрілецька організація, й не тільки різнородний людський матеріал, з якого складалася ця організація та яким можна було розпоряджатися, як заласом для поповнення її рядів, але й усі інші кардинальні питання, зв'язані просто зі справою самого існування організації, не дозволяли бути байдужим до цього, що розбурхувало довкола нас море пристрастей. З другого боку, факт, що Січове Стрілецтво зродилося в наслідок російської революції й стало опорою Центральної Ради, яка з самого початку взяла гострий і рішучий «лівий» курс, витиснув певне тавро на організації Січових Стрільців, чого не могли затерти ніякі дальші події й що мало чималий вплив на пізніші настрої більшости кирманичів Січового Стрілецтва. Як люде військові, переняті духом послуху й не здеморалізовані політиканством, Січові Стрільці не могли так легко відречися людей, до яких довший час мали безмежне довіря. Початковий вплив світогляду цих людей на Січове Стрілецтво залишив свій нестертий слід і тоді, коли цей світогляд перестав вже навіть Січових Стрільців захоплювати. Січові Стрільці ніколи вже не могли «струснути зі своїх ніг пороху», який винесли з будинку Центральної Ради, де тримали почесну варту.

Цікаво, що на реакційність Січових Стрільців накинуплися найбільше в період їхньої діяльності в Києві, підчас перебування у ньому Команди Осадного Корпусу Січових Стрільців. Заміти заборони командою свободи писаного слова (цензура) й зборів, введення стану облоги, загострення адміністративних розпоряджень, а навіть перемальовування вивісок і т. п. не витримують ніякої критики*).

Я вже згадував, що ще перед вступом республіканських військ до Києва вели там горячку московсько-большевицьку агітацію против Директорії. Якщо тоді може були українські діячі, які вірили, що ця агітація вели тільки во ім'я зміни форми державности чи зміни соціальної політики Директорії, то сьогодні певне нема ні одного українця, який не бувби свідомий факту, що вся тодішня большевицька пропаганда й агітація проти Директорії, уряду Української Народньої Республіки й

*) Щодо вивісок, то певною сатисфакцією для Січового Стрілецтва є категоричне домагання навіть радянського уряду, переіменити всі написи на українські.

республіканських військ змагала до повалення взагалі всякої української державности й до підпорядкування України московському центрові.

Викликування анархії провокаційною пресою, походами, мітингами, ад нос інсценізованими кровавими заворушеннями включно до грабунків і жидівських погромів. — все це були лише засоби для легшого досягнення цілі. Колиб роля війська, у цьому випадкові Січових Стрільців, закінчилася поваленням гетьманщини, тоді, розуміється, всякі дальші військові накази й розпорядження в столиці України булиби зайвими й являлисьби насильством та перевищенням прав збоку війська. Але 24. грудня 1918 р., коли представники Української Народньої Республіки переймали владу в Києві, Запоріжський Корпус мусів вже на Слобожанщині відбивати наступи армії т. з. українського радянського уряду, себто армії, яку формовано на Московщині за гроші московського уряду. Відомі виступи Зеленого, Данченка й Григорьєва мали місце тоді, коли вже існував бахмацький фронт. Це не вина війська, що виключно воно мусіло займатися паціфікацією запілля й що певні представники Директорії та взагалі цивільної політичної влади вважали домагання спокою, ладу й порядку в запіллі тероризуючою вимогою реакціонерів, підтягаючи під реакційність всі військово-адміністративні розпорядження, називаючи «свободою вислову громадської думки й волі народу» кожний прояв явної анархії. Це не вина війська, що воно знало тільки про бовий фронт, який не воно створило, та про зовнішнього ворога, який ніким незачіплений почав наступати на Україну. Політичні чинники не хотіли цього знати й творили легенду, ніби саме Січове Стрілецтво хоче війни з большевиками, провокує їх, й це тому, що Січові Стрільці принципові вероги радянської влади та що вони хочуть війну використати для заведення своєї диктатури на Україні. Отже: не поведінку дніпровських дивізій, не ліво-есерівську й московсько-большевицьку агітацію, не все псевдо-революційне безглуздя, що тоді творилося у Києві, вважали провокацією, але, навпаки, заходи війська до ліквідації всіх протидержавних проявів називали провокацією революції, — зокрема провокацією уряду Радянської Росії.

Всі розпорядки Осадного Корпусу не були висловом «січовицької сваволі», а тільки відповідю на яскраві виступи проти ладу й порядку підчас накиненої нам (вже розпочатої!) війни. Вони були охоронними засобами проти безперервних спроб чужо-національних і наших власних ворогів, втягнути українське військо в хаос, дезорганізувати й занархізувати його.

Для точнішого зрозуміння діяльності Осадного Корпусу треба знати, що після заняття Києва республіканськими військами, створено там аж вісім розвідчих і слідчих установ, з яких найважливішими були попри Політичний Відділ (Корпусу): Верховна Слідча Комісія (Ковенко), Політичний Відділ при Міністерстві Внутрішніх Справ і Розвідчий Відділ київської поліції. Отже різні установи, а навіть різні впливові особи, в той час були зацікавлені в утриманні власних розвідчих органів, що малиб право на власну руку переводити труси й арештування. Команда Осадного Корпусу домагалася переведення ревізії діяльності згаданих установ і відповідно до її вислідів означення меж діяльності й обсягу їх прав, або передачі всіх їхніх справ одному центральному органу. У Команді Осадного Корпусу відбулася навіть одна нарада над цією справою (нарадою проводив сенатор С. Шелухін). Усталено на ній навіть деякі спільні точки, але постанов на жаль не переведено ніколи в життя.

З приїздом Директорії до Києва я хотів навіть розв'язати Політичний Відділ Осадного Корпусу й передати його справи органам Міністерства Внутрішніх Справ. Заки одначе можна було це перевести, почалась евакуація Києва. Після евакуації Політичний Відділ припинив свою діяльність, — натомість усі інші подібні установи не думали про це, а, навпаки, щойно почали поширювати свою «діяльність» у провінціальних містечках Поділля.

Щож торкається роботи Політичного Відділу Осадного Корпусу в Києві, то зновні під цю діяльністю підписатися не можна. Річ у тому, що передусім на чолі цієї установи стояла людина, яка завела наші надії. І, хоч Команда Корпусу старалася тримати Політичний Відділ під суворою контролею, всеж таки кожний, хто жив і працював у тих днях у Києві й бачив, що там творилося та які справи звалювалися на Команду, зрозуміє, що було просто фізичною неможливістю, переводити докладну контролю діяльності всіх підлеглих установ. Я далекий від того, щоб усі промахи Політичного Відділу звалювати на його начальника, пок. сот. Ю. Чайківського, який не живе й не може забрати голосу, але його діяльність після чарторійської катастрофи, а саме його «сповідь» перед більшовиками, що полягала в оголошенні оклеветуючих ревелаяцій на його колишніх товаришів зброї, говорить дуже багато про його особу. Безумовно, що відповідальність за вчинки членів організації паде на всю організацію. А проте не годиться кувати зброї проти організації тоді, коли сама організація побачила помилковість цих вчинків і доклала всіх зусиль для їх направи й ліквідації.

Сказане торкається також розгрому Центрального Бюро Професійних Союзів. Переслуханий мною в цій справі сот. Чайківський, який наказав перевести в помешканні Центрального Бюро трус, заявив, що він мав з різних сторін відомости, ніби під фірмою Професійних Спілок відбуваються сходни більшовицьких агентів і там є центр діяльності проти української влади. Вислані Політичним Відділом стрільці знайшли дійсно підчас трусу цілу масу більшовицької літератури, брошур і легучок, а тому, що настрої серед війська був в той час дуже проти більшовиків, озлоблені Стрільці спалили всю цю літературу й, на перевеликий жаль, разом з нею діловодство Професійних Союзів. Знищення того діловодства більшовики використали в своїй пропаганді проти Січових Стрільців і проти Української Народньої Республіки. І, хоч цей вчинок не був ані доцільним, ані корисним, всеж таки в оборону, як сот. Чайківського, так рівнож висланого ним стрілецького відділу, треба сказати, що помешкання різних київських робітничих організацій дійсно використовували більшовицькі агітатори для своєї пропагандистичної та шпійонської праці. Фактом є, що другий трус, переведений сот. Чайківським кілька днів після першого, був цілком оправданий. Він повинен був тоді негайно замкнути помешкання Центрального Бюро, і, коли цього не зробив, то виявив тільки зайву лагідність.

Те, що по цей день в комуністичній пресі загадується розстріли Політичним Відділом робітників, є звичайним наклепом. Розстріли в Києві були, але їх переводили або власне ці частини, від яких Осадний Корпус старався звільнити Київ, або різні «розвідки», що не підлягали контролі Осадного Корпусу, або, врешті, були вони започинані з виразною провокаційною метою. За всі ці випадки Січове Стрілецтво не може брати жадної відповідальности.

Наскільки в дійсности Команда Осадного Корпусу була реакційною й ворожою всім лівим течіям, хай свідчить факт, що вже тоді, коли ліві ес-ери вели підпольну роботу проти Української Народньої Республіки та були вже в порозумінні з московськими більшовиками, Команда відшукала в підпіллі їхнього провідника М. Шинкаря, забезпечила йому особисту волю й пропонувала йому шукати порозуміння з Директорією. Мав також я з ним розмову, — одначе неможливо було дійти з ним до якого-небудь порозуміння, бо сам він не міг сказати, чого власне хоче він та його одностудії. Після цієї невдалої спроби привести до порозуміння між Директорією й лівими ес-ерами, М. Шинкар щез і вквортці появився на Полтавщині на чолі повстанчого відділу проти Запорізького Корпусу. Шинкаря знав я ще з часів Центральної Ради, коли після проголошення з. Універсалу він став командуючим київською округою й, хоч до цієї ролі не підготований, виявив дуже багато енергії. У перших починах організації Січового Стрілецтва зимою 1917 р. він помагав теж багато

й нам. Жаль, що большевицька дурійка, яка захопила була лівих ес-ерів, не дала йому змоги відіграти більшої ролі в українських визвольних змаганнях.

До переговорів, які започаткувала Директорія з існуючим тоді вже в Росії большевицьким урядом, Січове Стрілецтво ставилося позитивно що більше, — воно бажало мира з большевиками, на засаді, розуміється, збереження самостійності Української Держави. Ми були тим більше за згодою з большевиками, що з Одеси приходили дуже погані вістки. Під крилами французьких військ, які заняли Одесу, зібралась там російська чорна сотня, що захопила вплив на тодішнє французьке командування, а тому його відношення до Української Народньої Республіки й республіканських військ ставало з кожним днем все більше ворожим.

Але московсько-большевицький уряд запевнював з одного боку урочисто, що Радянська Росія ніяких військ проти України не висилає, а з другого боку — відправляє проти України організовані в Росії військові частини т. з. українського радянського уряду, що на ділі були інтегральною частиною єдиної червоної армії. Стало ясным, що дальші переговори є безідейні, що супроти большевиків треба заняти дуже виразне становище й що дальшим наслідком тактики політичного кунктаторства буде те, що українська армія цілком дезорієнтується, здеморалізується та втратить свою боздатність. Лише тому ми вітали проголошення війни з Росією, що бачили в ньому прояснення дуже замотаного положення.

Крім історії з трусом в Центральнім Бюрі Професійних Союзів і крім байок про ультимативні домагання Січових Стрільців вести війну проти большевиків найважнішим доказом реакційности Січових Стрільців є заміт про заміри «розігнати» Трудовий Конгрес. *Вістки про бажання чи навіть постанову Січових Стрільців знасилувати волю народу висловлювану його представниками на Конгресі, який скликала законна державна влада, є легендою, що зродилася з провокаційних наклепів ворогів Січового Стрілецтва.* За це правдою є, що Директорія, уряд і Команда Корпусу призадумувалися над тим, що робити, коли Трудовий Конгрес переміниться у мітінг, а вся праця зведеться до виголошування демагогічних промов? Команда ставила собі питання: наскільки такі промови зможуть мати вплив на військо й запілля? Рішено врешті не робити ніяких перешкод діяльності Трудового Конгресу. До самої підготовчо-організаційної праці щодо скликання Трудового Конгресу ніхто з нас не вмішувався. Директорія тільки турбувалася, щоби Трудовий Конгрес мав бажаний для неї склад. Тоді теж виринула думка стягнути на конгрес поважну кількість галицьких делегатів. Саме в першій половині січня виїхав я до Станиславова до Державного Секретаріату Військових Справ і до Начальної Команди Галицької Армії, щоби порозумітися в справі виміни військових частин, а при цій нагоді порушити також справу проголошення алуки Західньо-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою. Директорія доручила мені передати Державному Секретаріатові її побажання щодо приїзду на Трудовий Конгрес найбільшої кількості делегатів Західньо-Української Народньої Республіки. Розмову про це я мав годину перед моїм виїздом до Станиславова з головою Директорії, В. Винниченком у його власному кабінеті*). Отже й історія з Трудовим Конгресом не може ніяк послужити доказом проти Січових Стрільців, а саме їх реакційности. Післяж Трудового Конгресу ледви чи є в історії Січових Стрільців такий момент, що мігби послужити до роблення їм закидів контрреволюційности, хіба тільки проскурівська деклярація, про яку теж треба згадати у звязку з питанням реакційности.

Сталося це після такого розвитку подій. Запоріжський Корпус залишив Харків,

*) На 204.ст. третього тому «Відродження Нації» В. Винниченко згадує лише про «отаманів» які бупім то радилися над розігнаннєм Конгресу. Чому В. Винниченко забув навести свої власні заходи до відповідного сирепарування Трудового Конгресу, мені невідомо. Е. К.

а швидко потім Полтаву ще до часу прибуття з Києва до Полтави допомоги Січових Стрільців, і посувався на Кременчук. Чорноморці звільнили всю Чернігівщину, вносячи своїм відворотом шалену паніку в запілля. Команда Осадного Корпусу рішила тоді вислати на фронт найкращі частини Січових Стрільців, — у першу чергу 1. полк Січових Стрільців сот. Рогульського. Окремий відділ полк. Сущка виїхав на допомогу Запорізьському Корпусові в напрямку на Полтаву. Але здержати не так большевицькі війська, як скорше відступаючі здеморалізовані українські частини ніяк вже не вдалося. Моральне пригноблення, викликане несподіваними поразками на фронтах та політичними невдачами Директорії, остаточно рішили питання залишення Києва. Після відступу з Києва Команда Січових Стрільців старалася ще одним наступом захопити столицю, але ця спроба не вдалася. Всі ці невдачі настільки ослабили морально Січових Стрільців, що необхідно було відтягнути їх, бодай на яких два тижні, у запілля. Як район для відпочинку й реорганізації призначила Головна Команда Січовим Стрільцям Проскурів. Саме там Стрілецька Рада проголосила т. з. проскурівську декларацію *).

До декларації спонукав Січових Стрільців досвід відвороту з Києва. Тоді вони переконалися, що настрої населення обернулися рішуче проти Директорії. На таку зміну настроїв вплинули не так приманчиві большевицькі обіцянки, як більше сваволя деяких здеморалізованих фронтовими невдачами військових частин. Навіть Січові Стрільці, які ніколи й піде не залямували себе грабунками чи жорстокою поведінкою, стрічали підчас відступу недовіря збоку українського населення. Січові Стрільці опинилися в трагічному становищі: вони мали в своїй найближчій історії Мотвилівку, вони понесли великі втрати підчас боїв, були знесилені боротьбою із зовнішнім ворогом, московськими большевиками, і внутрішнім ворогом, власною анархією, яку всі проклинали, а в наслідок всіх своїх зусиль — побачили вони себе цілком самотніми, оточеними з усіх боків ворогами. Московщина й Польща бачили в них найбільшу підпору зненавидженої української державности, а свій власний український нарід, від селянських низів аж до верхів інтелігенції, вказував на них, як на винуватців тих лих, що звалилися на Україну. Зневірені й морально зломані, видали Січові Стрільці декларацію, ще раз зясовуючи своє національно-державницьке «вірую» та заявляючи себе готовими підтримати й радянську форму влади в Українській Народній Республіці, якщо вона заведе лад і порядок**).

*) У Проскуріві Січові Стрільці стрінулися віч у віч із жахливим явищем жидівських погромів. Ми прийшли до Проскурова саме яких три дні після доконаної там різні. З приходом я доручив сот. Вісікові перевести слідство. Спільно з призначеним командантом міста, сот. Г. Гладким, вдалося було сот. Вісікові зібрати дуже широкий матеріал щодо причин погрому, головних винуватців і виконавців, самого перебігу погрому та втрат, нанесених містові й жидівському населенню. Жаль, що весь цей матеріал залишився в архівом Січових Стрільців на Україні. Маю надію, що архів не пропав, а тому цей надзвичайно цікавий матеріал про проскурівський погром, дасть Біг, Е. К.

**)

ДЕКЛАРАЦІЯ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ.

Супроти всяких поголосок, які кривдять й оскорбляють честь Січового Війська, особливож супроти закиду, немовби Січові Стрільці хотіли служити реакціонерам, заявляємо отсим прилюдно:

1. Січові Стрільці, які разом з масами українського народу скинули Гетьмана, зломали його реакційний режим, виступивши проти Гетьмана по проголошенні його маніфесту з 14. листопаду 1918. року, яким він хотів прилучити Україну до Москви — боролись, боряться й будуть боротися за суверенність Українського Народу й за його самостійну Республіку.

2. Стоячи на платформі самостійної Української Народньої Республіки й тим самим визнаючи суверенність Українського Народу в вирішуванні своїх справ політичних і господарських, уважають Січові Стрільці, що тільки Український Нарід має право вирішувати по своїй волі й без усякого вмішування чужих сил, якіб вони не були, також найважнішу з економічних справ, а саме справу земельну. Український Нарід має свої політичні й культурні сили, які без чужинців вирішать його життєві справи. Вся земля на Україні належить Українському Народові й тільки Укра-

Проскурівське «збольшевичення» Січових Стрільців було сутєво висловом тої самої основної ідеї, що й білоцерківська «гетьманська» заява. Знає це дуже добре українська демократія, — знають це й українські праві кола. Одні й другі знають, чого хотіли Січові Стрільці, за що боролися й як боролися. Пізніше, у боях під Вердичевом, Шепетівкою, Здолбуновом, Кремянцем, Чорним Островом, Звягелем, Карабчівкою й т. д., Січові Стрільці знов здобули симпатії широких селянських мас. Для них Січові Стрільці залишилися й досі військом, яке любило лад і порядок, було карним і слухняним, суворе супроти себе самого й хоробре на полі бою.

Похід на Київ, денікіяда й остаточна катастрофа.

Ще задовго, поки Галицька Армія перейшла Збруч, Січові Стрільці тримали з нею звязок тими своїми частинами, що боролися на польсько-українському фронті в Східній Галичині. Це були передусім гарматні частини, а далі відділ панцирних авт. Вже в момент протигетьманського повстання виринув був у нас проєкт взаємної виміни військових частин обох армій, але цей проєкт переведено тільки частинно й то не цілком вдало. Передбачаючи саме ту небезпеку, що загрожувала наддніпрянським військовим частинам збоку большевицької пропаганди, ми хотіли дістати від Головного Командування Галицької Армії певну кількість галицьких частин, а в заміну за це вислати до Галичини наддніпрянські частини. Таким робом хотіли ми реалізувати на ділі соборницьку думку, як теж параліжувати большевицьку пропаганду. На основі дотеперішних досвідів ми знали, що галицькі частини не піддаються так скоро згаданій пропаганді,—з другої бою ми думали, що й наддніпрянські частини, попавши в оточення здисциплінованої здорової армії, стануть ще більше беззататними й що Галицька Армія нічого на такій виміні не втратить. Цю акцію виміни започатковано ще до візду Директорії в Київ висилкою в Галичину одної наддніпрянської бригади. На жаль, ця спроба покінчилася невдачею. Точніше над причинами невдачі розписуватися не буду, бо про цю справу вже багато писали. На мою думку, не треба було згадану частину зразу висилати на фронт, а тільки дати їй перше необхідний вишкіл, здисциплінувати її, змінити старшинський склад, і тоді вживати її до боєвих

і нескій Нарід має право розпоряджатись землею. Во ім'я цих справедливих засад проливали Січові Стрільці свою кров, і від них ніколи й ні перед ким не відступали й не відступлять.

3. Стоячи на цих засадах, заявляють Січові Стрільці, *що все будуть карним і слухняним військом кожнього українського народоправного правительства, яке стоятиме на платформі самостійності Української Народньої Республіки й признання Українському Народові всієї землі в його розпорядимість. Щодо форми влади, то Січові Стрільці були тим, які охороняли Трудовий Конгрес Українського Народу в часі, коли він не виявив був свого обличчя, а тепер коли представники українського трудового народу знов підтвердили, що стоять на платформі самостійності Української Народньої Республіки, Січові Стрільці з тим більшим запалом підпиратимуть радянську владу на місяцях, яка заводить лад і порядок.*

Стомлені тяжкими боями, змучені недовір'ям народу, який несправедливо думав, що Січові Стрільці схочуть піддержати ті сили, які, стремлять до поневолення українського трудового люду, Січові Стрільці відійшли, *щоб переорганізуватись і з новими силами рішуче й твердо, як все, ударити на всіх, щоб посмія посягнути на здобутки революції Українського Народу.*

З народом ішли, йде й буде йти Січове Стрілецтво.

В березні 1919. р. За Січову Раду: Отаман Євген Коновалець, Отаман Андрій Мельник, Др. Осип Назарук.

2. П. Христюк у своїх «Замітках і матеріялах до історії української революції», вміщуючи декларацію Січових Стрільців, подає ось яку характеристику Січового Стрілецтва: «Січове Стрілецтво було дійсно відданим Українській Державності військом: відважним, хоробрим, сміливим, свідомим своїм цілі, повним самопожертви. Одно тільки йому бракувало: клясової робітничеселянської свідомості та соціалістичного виховання. Це останнє та безладність директоріанського правління й штовхала Січовиків на різні помилкові та шкідливі для української революції кроки; воно було також і причиною того, що Січове Стрілецтво не перетворилось з національного у велике національно-революційне робітничеселянське військо».

Е. К.

операцій. Тому я цілком не дивувався, коли довідався, що ця, наборні зорганізована, невідповідно ще освідомлена та зложена з різнородного стрілецького й старшинського елементу бригада, при першому польському ударі розбіглася.

Щож до висилки галицьких частин на Велику Україну, то при нагоді мого побуту в Станиславові з початком січня 1919 р. їздив я в цій справі з пок. полк. Вітовським до Головного Командування Галицької Армії в Бібрці. Сам ген. Омелянович-Павленко не поставився до цієї пропозиції зовсім прихильно та тільки лише завдяки в. о. Секретаря Військових Справ, сотн. Бубелі, далось нам отримати з Галичини біля двох тисяч новобранців, які після переведеного вишколу показалися дуже гарним і надійним елементом. Ще пізніше кілька разів роблено спроби в справі виміни, — одначе ці спроби не мали ніякого впливу ні на склад обох армій, ні на їх бові операції.

Безпосередно стрінулися Січові Стрільці з Галицькою Армією тільки після евакуації нею Галичини й переходу через Збруч. Слід тут зазначити, що ще до переходу Галицької Армії, підчас т. з. офензиви ген. Грекова, коли Галицька Армія зогляду на брак набоїв опинилася в дуже важкому положенні, Команда Січових Стрільців видала була відпоручникам Галицької Армії досить велику кількість набоїв. У серпні місяці перейшли галицькі частини на Велику Україну та вже самою своєю появою полекшили незвичайно важке положення на українсько-більшевицькому фронті. Після переорганізованя цілого фронту, вже при активній допомозі Галицької Армії, припало Корпусові Січових Стрільців дуже невдячне й нелегке завдання. Корпус одержав саме наказ зайняти фронт на лівому крилі об'єднаної Української Армії, тобто поміж галицькою й польською арміями. Отже Січові Стрільці мали з лівого боку поляків, з правого — 2., а далі 3. Галицький Корпус. Запоріжці стояли на київському напрямку. Ми прохали Головне Командування змінити цей наказ й дати поміж Галицьку Армію та поляків якусь іншу частину самих наддніпрянців і засовували наше важке становище, як галичачан з походження. Ми боялися саме, що важко нам буде стримати стрільців від виступів проти нового «союзника» та, що й поляки готові нам робити всякі пакости. Нас тоді не послухали, а наші передбачення здійснилися. Поляки шкодили нам, де тільки могли. Так у Славути зовсім несподівано обеззброїли поляки наш відділ жандармерії, а під Звягелем відрізали нам увесь обоз кавалерії, й ми мусіли приймати проти них обережності. Легко зрозуміти, наскільки терпіли на цьому наші протибільшевицькі операції.

Знаючи далі дуже добре, на основі досвідів пороблених у директоріянському періоді, які тягарі спадають на Армію разом із заняттям Києва, у балачках з пок. Головним Отаманом пропонували ми йому не спішитися з самим вступом у Київ, а раніше поширити базу на Півдні. Колиж рішено таки вступати до Києва, то ми прохали Головне Командування вислати туди Січових Стрільців, що прекрасно визнавалися на київському терені та в київських відносинах. Головне Командування, думаючи, що нам залежить тільки на «чести» ввійти першими в Київ, відкинуло нашу пропозицію. Ця роля, як ми пізніше довідалися, припала Запоріжцям. Яке практичне значіння мало знання київського терену й відносин, виявилось найкраще на подіях 30. серпня 1919. р.

Місяць пізніше Січові Стрільці отримали наказ перейти на півдденний денікінський фронт. Ізза браку палива, паротягів і вагонів, ми мусіли пересуватися похідним порядком по поганих розмоклих шляхах, — так що треба було витратити аж три тижні на перехід з району Шепетівка—Полонне до Жмеринка—Рахня. Позиції на денікінському фронті Січові Стрільці зайняли вже тоді, коли становище на ньому ставало вже щораз більше катастрофальним. Тиф лютував. З одного нашого куріня, що мав вісімсот щойно вишколених новобранців, на протязі одного тижня залиши-

лося тільки двісті душ. Брак боєвих припасів й одягу (саме після великих дощів почалися великі морози) не давав змоги починати боєвих операцій.

Вже тоді, у жовтні місяці ширилися серед війська погослови про недалеку галицько-денікінську згоду. Одначе їм ніхто ще не вірив. На нараді командантів частин Наддніпрянської Армії в Новій Ушиці, що відбулася під проводом пок. Головного Отамана, стверджено вправді, що становище армії є катастрофальне, але нічого іншого не залишається, як далі тримати фронт проти Денікіна й поволі відступати на Північ. Тоді рахувалися з недалеким розвалом Денікіна, у запіллі якого, на основі відомостей Головного Командування, вже вибухали повстання й почався розвал тилових частин. Про старання Галицького Уряду та Командування Галицької Армії дійти до порозуміння з Денікіном пок. Головний Отаман нічого не згадував. Між тим розмови про переговори Галицької Армії ставали все голосніші. Для выяснення, в чому саме річ і що взагалі далі робити, відбулася в Жмеринці велика спільна нарада всіх командантів більших частин Наддніпрянської Армії, Команди Галицької Армії та Ради Міністрів. На згаданій нараді були теж присутні пок. Головний Отаман С. Петлюра та Диктатор Др. Е. Петрушевич. Звіти командантів боєвих одиниць виказали повний брак в армії боєвих припасів, одягу, обуви й підков (підчас лютих морозів!), та зясували жахливі наслідки тифу. Загальний огляд стану на фронтах, про що реферував ген. Капустянський, виглядав дуже песимістично. Конкретних рішень на цій нараді не прийнято. З одного боку стверджено тільки катастрофальне положення армії, а з другого боку, — що серед тих обставин Українській Армії нічого не залишається іншого, як, стиснувши зуби, чекати розвалу денікінського фронту. На запити в справі поголосок про бажання Галицької Армії порозумітися з Денікіном Др. Е. Петрушевич, заперечуючи, урочисто заявив, що на *всякий випадок Галицька* Армія не зробить нічого без порозуміння з Урядом і Командуванням Української Народньої Республіки. Та вже підчас самої наради довідався я від сотн. І. Цюкана, що Галицьке Командування веде такі переговори з Денікіном. Що більше, воно мало вже вислати, або вишле свою делегацію до денікінського штабу, а головним приклонником порозуміння є майор ген. штабу Ерле. Про це все повідомив я пок. Головного Отамана, який вараз же відбув з Др. Петрушевичем довгу, майже одногодинну, розмову на одинці в вагоні, та після неї заспокоїв нас, що нам не треба нічого боятися. Про що говорили пок. Головний Отаман і Диктатор, я не знаю.

За кілька днів наш штаб зааярмовано вісткою, що денікінці, перейшовши район 3. Галицького Корпусу, ззаду напали на штаб 7. Запоріжської Дівізії в одному селі коло Тульчина. 7. дівізія була тоді, згідно з наказом Головного Командування, передана в розпорядження Корпусу Січових Стрільців. Після цього ми вже даремно шукали звязку з 3. Галицьким Корпусом. Нам нічого не залишалось іншого, як на всі чотири сторони повиставляти охорони й чекати, дальших несподіванок. Тогож або слідуячого дня вечером прийшла телеграма за підписом пок. Головного Отамана про перехід Галицької Армії на сторону Денікіна. Не хочу вдаватися в осуд, чи й наскільки Галицька Армія була змушена підписати відомий договір з Денікіном, — всеж сам факт переходу на бік ворога без повідомлення братньої Армії, а зокрема тих частин, що стояли в безпосередньому сусідстві, був вчинком дуже прикрим і гідним жалю.

Склалася нова ситуація. Денікінці заняли Жмеринку. Січові Стрільці, як теж й інші наддніпрянські частини, що стояли на Південь від Жмеринки, були примушені серед морозів, обдерті й босі, з сотнями хорих і ранених, відступати швидким маршем через Котюжани, Нову Ушицю, Дунайці, Ярмолинці в район Проскурів—Старокопчантинів. Від Командування Наддніпрянської Армії одержали ми були наказ обезбрювати підчас нашого відступу галицькі частини, які ще були в тих районах

і мали наказ від свого Командування скупчуватися в районах призначених вже денікінським штабом. Того наказу ми вже не виконували, бо бачили останню дію катастрофи й рахувалися тільки з корисністю самого існування яких-небудь українських військових частин навіть під чужою владою. Саміж ми на цей шлях не пішли, Січове Стрілецтво не могло наслідувати Переяславську Угоду*).

Розпочиналася найстрашніша сторінка визвольної боротьби Соборної України: період духової прирви поміж двома частинами нації. Антагонізм, що існував досі тільки поміж політиками, які групувалися біля двох урядів, перенісся після денікінської угоди в низи, а в першу чергу в стрілецьку масу. Різке становище урядових кол Української Народної Республіки, що самі почали вже після довершеного факту, на мою думку зовсім непотрібно, роздувати шкідливе значіння переходу Галицької Армії до Денікіна, не могло причинитися до заспокоєння настроїв. Катастрофальне положення, в якому опинилася територія України, що стала для ворогів українського народу ареною боїв, лише сприяло кличеві: «в усьому винні галичане — зрадники Українського Народу!» У категоріюж «зрадників» попали не тільки члени Галицької Армії, але взагалі всі уродженці Галичини.

Січові Стрільці пробували боротися проти цього. Коли на примір вони підчас переходу через Проскурів довідалися, що пок. Головний Отаман приготував відозву, в якій дуже гостро говориться про Галицьку Армію, а Диктатора Др. Е. Петрушевича називається одверто зрадником, то представники Січового Стрілецтва (сотн. Матчак і мабуть сотн. Чиж) пішли до пок. Головного Отамана й просили його осуджувати перехід Галицької Армії більше спокійно та об'єктивно. І дійсно, пок. Головний Отаман в останній хвилині злагіднив тон згаданої відозви та випустив усі різкі вислови.

Але швидко ми мусіли боронити також себе від обвинувачень «зради», які те закиди вилилися були навіть в активні виступи проти Січового Стрілецтва. У Староконстантинові, де зібралися всі рештки Армії Української Народної Республіки, стала небувала річ: частина Бригади Гайдамаків, що була під командою Волоха, напала вночі на 1. полк Січових Стрільців, частинно його обезброїла, а команданта, пок. сотн. Андруха, арештувала. Коли зважити, що 1. полк Січових Стрільців був одною з найкращих боєвих частин, частиною, до якої всі Січові Стрільці відносилися з великою пошаною та дивилися на неї з гордістю, то стане зрозумілим, що згаданий випадок, хоч і негайно зліквідований рішучою поставою всього Корпусу, страшенно пригнобив Січовиків і відібрав їм решту боевого запалу. Несподіваний виступ Волоха проти решти Армії Української Народної Республіки та його проголошення себе приклоником радянської влади з рівночасним збройним нападом на... державну скарбницю в тодішньому осідку уряду, м. Любарі, пригнічуюче вплинув на всіх.

Після історичної, мабуть останньої офіційної, наради всіх командантів окремих частин Армії Української Народної Республіки в присутності пок. Головного Отамана та прем'єра міністрів І. Мазепи в м. Чарторії, де рішено ліквідувати регулярну війну й перейти на партизанщину, всі старшини Корпусу Січових Стрільців, як галичане, так і наддніпрянці, одноголосно рішили здемократизувати Корпус і залишити всім вільну руку: або приєднатися до повстанчої армії, яку складав ген. Омелянович-Павленко, або повернути додому. Думати над тим, як дістатися додому, не було часу. Несподіваний напад поляків на Чарторію заскочив Січових Стрільців і деякі інші

*) Дуже точний опис перебігу жмеринської наради, як теж усіх подій, що наступили після неї, а зокрема переговорів делегації Галицької Армії з денікінцями, дає у своїх споминах сотн. Осип Левицький. Цікавим при тому є факт, що денікінці вважали потрібним у договорі з Командуванням Галицької Армії вмістити окрему гочку про це, що Корпус Січових Стрільців (у договорі названо його «Корпусом Коновальця») не вважається складовою частиною Галицької Армії.

частини, що були розташовані в цьому містечку. Поляки розброїли всіх і перевезли, як інтернованих, до Луцька.

Цікаво, що поляки напали на місце постою Січових Стрільців безпосередньо після того, як пок. Головний Отаман переїхав на територію, що займали польські війська. Наскільки обі події стояли у зв'язку, і до сьогодні невідомо. Правда, у Чарторії були балачки про це, що пок. Головний Отаман має на деякий час виїхати за кордон (не тільки в Польщу), — ніхто однак не надіявся, що цей виїзд наступить так швидко та зараз же після чарторійської наради. Факт, що пок. Головний Отаман не згадав перед нами ані словечком про грудневу угоду з поляками, заключену за посередництвом Андрія Лівницького й факт, що пок. Головний Отаман виїхав з Чарторії через Миропіль до Шепетівки, а далі до Варшави, зовсім несподівано, нікому нічого не кажучи, кидає світло на загадку, яким це робом Січові Стрільці так зненацька опинилися в польських бараках.

Січові Стрільці в польському інтернованні й нові пляни.

Ті, що попали до луцьких касарень, були одними з перших вояків Наддніпрянської Армії, які зазнали солодощів польських таборів. По кільканадцять стрільців і старшин дусилися в одній кімнаті. Хорі на тиф лежали поміж здоровими, що ко-стеніли від холоду й завмірали з голоду. Подібні, а може ще й гірші, обставини були в рівенському таборі, де поляки скупчили теж велику кількість старшин і козаків Наддніпрянської Армії. У Луцьку я переняв команду над табором і витратив дуже багато зусиль та енергії, щоби полекшити стан інтернованих. Особливо багато трудів коштувала справа видобуття від польської військової власти дозволу на відокремлення тифозних і призначення для них будинку шпиталю. Для цього призначила польська влада луцьку тюрму, куди й перенесено всіх хорих. За той період інтернування втратила Українська Армія багато дуже гарних боєвих старшин і стрільців. Годі подавати на цьому місці їх реєстр. Згадаю тільки ген. Василя Тютюнника й гарматчика полк. Василюва. У цей-же час перебув полк. Андрій Мельник найтяжчий рід синього плямистого тифу.

Ми не знали, як дового буде тревати таке наше інтернування й що Польща гадає робити з нами далі. Думаючи над засобами, якими можна добутися на волю, не забували ми при цьому ніколи нашої мети: дальшої організованої активної боротьби. Тому обмірковували ми різні можливості творення нового осередку регулярної Української Армії та добуття нової операційної бази на терені України. Діставши в Луцьку відомости про квітневу угоду пок. Головного Отамана з маршалом Пілсудским, ми, самоозуміло, поставилися до неї з самого початку негативно й не вірили в успіх польсько-українського походу на Київ. Ясно, що перешкодити українсько-польському союзові ми не мали змоги, але не хотіли також брати участі в цьому почині. Тоді то, підчас довгих розмов наших старшин (у Луцьку скупчилися майже всі члени Стрілецької Ради), виринув у нас проєкт піти на службу до Української Бригади в Чехословаччині.

Що таке уявляла з себе Українська Бригада, хто був її командантом, який старшинський склад, що за настрої панували там, — було нам тоді невідомо. Ми лише чули, що в Чехословаччині існують якісь українські військові частини, що певно мають більші завдання ніж сидіти спокійно на чужині в таборі. Не знаючи далі зовсім відносин, які тоді панували закордоном поміж представниками уряду Західно-Української Народньої Республіки й уряду Української Народньої Республіки, думали ми, що особисті послуги старшин Січових Стрільців радо прийме й Бригада, і політичні чинники. Нашіж думки були прості: «Українську Бригаду в Чехосло-

ваччині треба поповнити всіма українськими вояками, що перебувають закордоном, — галицькими й наддніпрянськими, — і створити велику військову одиницю (найменше одну дивізію). Цей відділ треба булоб у випадку польсько-українського походу на Київ перевести на Україну не через Польщу, а через Румунію, найкраще в район Одеси. Якщо поляки втрималисьби на Україні, тоді треба булоби мати якусь свою військову силу, що організована й озброєна не безпосередньо поляками, у протизагу польській силі. Колиж большевики розбилиби поляків, то пляновано злучити тоді цю військову частину з повстанчими відділами ген. Омеляновича-Павленка, поповнити її ще іншими українськими частинами й таким робом створити в районі Одеси нову Українську Армію й базу для війни проти москалів.

Пок. Головному Отаманові не подали ми нашого пляну повністю. Ми переслали йому тільки з Луцька заяву, що хочемо взяти за справу перевезення Української Бригади з Чехословаччини на Україну. Він викликав мене й моїх товаришів з Стрілецької Ради до Варшави. Ми представили йому, що при допомозі Української Бригади бажаємо створити новий звязок Січового Стрілецтва для активної боротьби проти большевиків.

Після того нам дійсно далось вибратися закордон, де з весною 1920. року зібралася переважна частина членів Стрілецької Ради, а саме: полк. А. Мельник, пок. підполк. ген. штабу Ю. Отмарштейн, полк. Р. Дашкевич, сотн. В. Кучабський, пок. сотн. І. Андрух, сотн. М. Матчак, сотн. Я. Чиж і сотн. Чорній. Члени Стрілецької Ради, що залишилися в Польщі, а саме ген. (тоді ще полковник) М. Безручко й полк. Р. Сушко зобов'язалися не творити для спільного походу з поляками ніякої Січово-Стрілецької частини. Вони персонально поступили на службу до 6. Бригади.

Всі інтерновані в Луцьку старшини й стрільці колишнього Корпусу Січових Стрільців частинно повернули до Галичини, частинно перейшли до 6. Бригади, а частинно різними шляхами перебралися закордон, передусім до Чехословаччини.

Центр Січових Стрільців на чужині.

Отже, як тільки ми приїхали закордон, зараз же побачили, що наші сподівання найти сприятливі умовини для праці були великим непорозумінням. Антагонізм між галичанами й наддніпрянцями, що повстав після грудневої угоди Української Народньої Республіки з Польщею та поглибшав після квітневої угоди, нагадував настрої на Наддніпрянщині після переходу Галицької Армії до Денікіна. Тільки тепер галичане обвинувачували наддніпрянців, і закид «зради» поширено на всіх, хто вродився на Наддніпрянщині.

Так само несправдилися наші надії щодо Бригади в Німецькому Яблінному. Президент Др. Е. Петрушевич покладав на Бригаду, як на військо Східної Галичини, великі надії, й нізащо не хотів зрікатися свого впливу на неї віддаленням її від себе. Та й у самій Бригаді думка про переїзд на Україну, як взагалі про виїзд з Чехословаччини, зогляду на акцію тодішнього уряду Західно-Української Народньої Республіки й самої Команди Бригади, як теж зогляду на загальні настрої, що панували тоді серед українців закордоном, була дуже непопулярною. Серед галицького громадянства переважала тоді думка, що галичанам треба взагалі усунутися від «наддніпрянських справ», що наддніпрянцям не можна вірити, бо вони кожної хвилини здібні на дальшу зраду в галицькій справі. Сама чеська влада теж не годилася на виїзд Бригади, вимагаючи на це дозволу Польщі, незалежно від того, чи Бригада малаб їхати через Польщу, чи через Румунію. Нам нічого не залишалось, як зачекати на дальший розвиток подій на Україні. Поразка поляків і роля, що разом з тим припала на долю Армії Народньої Республіки, зробили наш плян неактуальним. Ми рішили

його ліквідувати. У зв'язку з нашими заходами в справі перевезення Бригади на Україну поведено проти нас збоку уряду Західно-Української Народної Республіки, Команди Бригади й поодиноких людей без розбору засобів дуже гостру кампанію. На нас посилалися різного рода наклепи аж до того, що ми є польськими запроданцями й що Українську Бригаду хочемо передати в руки поляків. Рівнож і ті наддніпрянські кола, що були прихильниками польсько-української згоди, включно з пок. Головним Отаманом, почали дивитися на нас зкоса, закидаючи нам, що ми ставимосся дуже негатиивно до польсько-українських залицянь.

У липні 1920. р. відбули ми в Празі останнє засідання Стрільцької Ради, на якому, після з'ясування безкорисности й безцілности дальшого перебування закордоном, рішили ми закликати всіх Січових Стрільців до повороту в Галичину. Після цього засідання Стрільцької Ради перестала фактично існувати Січово-Стрільцька Організація. Старшини Січових Стрільців, що були закордоном, здебільшого розіхалися, — одні на Наддніпрянщину, інші до Галичини. Там стали вони такими самими громадянами, як усі інші. Кожний з них вступив до тої групи чи партії, що краще відповідала його особистим переконанням.

Крім цього за ініціативою стрільцьких старшин відбувся ще 31. серпня 1920. р. у Празі «З'їзд Відпоручників Українських Військових Організацій Закордоном», на якому між іншими були присутні неофіційно представники Бригади в Німецькому Яблінному (командант Бригади, полк. Варивода, заборонив брати участь у цьому З'їзді), представник Українського Союзу Старшин у Відні, представники робітничих сотень на Закарпатській Україні й представники нашої американської еміграції. На цьому З'їзді винесено між іншими такі постанови: 1. З'їзд стоїть на становищі повної соборности й самостійности України без огляду на це в які соціальні та політичні форми виляється ця самостійність. 2. З'їзд стверджує, що теперішнє катастрофальне положення України є наслідком неохоти до праці, нестійкости, хитання, зуперечности з гаслами, наведеними в точці 1., і самого факту існування аж трьох українських урядів і їх органів. 3. З'їзд уважає вказаним не ставити мілітарного спротиву зєднанню українських земель, яке зараз наспіває через большевицький наступ, та одночасно завиває всіх старшин і стрільців Української Армії до дальшої послідовної боротьби за самостійність України. 4. З'їзд уважає потрібним **заховати** в організованій формі існуючі поза територією України військові частини та обєднати їх ідейно між собою. Крім цього З'їзд закликав усіх цих, що можуть вертати на Україну, до повороту й до праці на місцях, а далі прийняв постанови щодо центрального ідейного провєду всіх військових організацій. Після З'їзду один з членів колишньої Стрільцької Ради виїхав був до пок. Головного Отамана з пропозицією звільнити Українську Армію від її незавидної ролі оборони Галичини для Польщі та захвати Армію виключно для боротьби за українську державність. Пропоновано тоді раптовим зворотом відсунути Українську Армію, що боролася на правому крилі польського фронту, у Карпати й таким робом ухилитися тимчасово від дальшої боротьби проти большевиків. Розрахунок був такий, що большевики, після переможного походу через Польщу були би дійшли до Середньої Європи й загрозили безпосередньо інтересам держав-переможців. Для рятуння ситуації мусили би згадані держави не тільки піддати ревізії версальський договір, але почати також організування поважного протибольшевицького фронту, при чому мусили би вони взяти під увагу теж ті українські боеві сили, які досі легковажено й яким не хотіли помагати. Отже українські частини, що заховалисьби в Карпатах і до них приєдналисьби всі інші українські частини закордоном, мусили б увійти в плян великої протибольшевицької кампанії. Українська справа виринула би тоді знову на широкому інтернаціональному форумі та не була би

залежною від одного тільки маршала Пілсудського. Переможена Польща не малаби відваги ставити такі домагання, як це вона зробила пізніше Ризі. .

Пок. Головний Отаман цю пропозицію відкинув. Не хотів він допуститися, як сам зазначив, «зради союзника».

«Союзник» одначе, якому пок. Головний Отаман дотримав вірности аж до смерти, не мав таких сантиментів. Річ Посполита Польська погодилася дуже швидко після цього з Московою в Ризі й то коштом українських земель та коштом долі решток вірних Польщі військ Української Народньої Республіки, що по цей день коротають свій вік у польських таборах.

Кампанія галицького уряду проти Січових Стрільців.

Із заходів, що бувші стрілецькі старшини робили закордоном для прихилення на свій бік бригади в Ч.С.Р., а також з наведених резолюцій пражського зїзду старшин, ясно видно, що ми не могли погодитися з тактикою, яку пропагував галицький уряд: не цікавитися справами «Наддніпрянини» й звернути всю свою увагу на концепцію самостійної Східної Галичини. Висуваючи цю концепцію на міжнародньому форумі, галицький уряд заступав рівночасно думку, що внутрі українського громадянства не повинно бути яких-будь організацій всеукраїнського політичного характеру, бо факт існування таких організацій відірвавби віру держав Антанти в запевнення галицької дипломатії про повну незалежність галицьких інтересів від решти українських земель.

Такий погляд різко суперечив цілій стрілецькій ідеології. Тому січово-стрілецькі старшини, деб вони не були й на якій ділянці не працювалиб, — завжди не погоджувалися з пропагованим галицьким урядом внутрішньо-українським сепаратизмом та намагалися ділом доводити необхідність найтіснішої співпраці галичан й наддніпрянців.

Я сам, перебуваючи в 1920.—22. р.р. у Відні, вважав корисним брати участь у всіх спробах складення всеукраїнського громадянського центру. Тому я хотів був приступити до Ліги Відбудови України, що повстала у Відні весною 1920. р., але на жаль співпраці перешкаджав невдалий особистий склад Ліги зза чого вона й розпалася. Пізніше брав я участь у комітеті для скликання Всеукраїнського Конгресу, а коли й цей проєкт розбився, я увійшов до Всеукраїнської Національної Ради (Відень лютий 1921. р.). Але Всеукраїнська Національна Рада перестала існувати зогляду на негатиwне становище галицького уряду. Надужиття генералом Грековим фірми Всеукраїнської Національної Ради для підписання ганебної угоди з поляками др. Петрушевич використав як привід до рішучійшого домагання виступу галичан з Всеукраїнської Національної Ради; томуж, що більшість членів галицької територіяльної групи (Всеукраїнська Національна Рада ділилась на територіяльні групи) була урядовцями ріжних установ «Диктатури», голос др. Петрушевича викликав повний послух. Своє домагання др. Петрушевич пояснював інтересами Галичини. Всеукраїнська Національна Рада розлетілася, а цілий епізод лише підсилив взаємну ворожнечу поміж галицькою й наддніпрянською еміґрацією.

Колиб така ворожнеча не виходила поза межі настроїв еміґрації, то можна булоби не звертати на це великої уваги. Факт ворожнечі мігби викликати лише жаль, що українська політична еміґрація забула про завдання, які стоять перед кожною політичною еміґрацією, і всю свою енергію обернула на безпродуктивну гризну.

Одначе, на превеликий жаль, настрої еміґрації почали прийматися також на території рідного краю. Наддніпряничина була далеко, її відмежовували кордони, через які вплив політичної еміґрації майже не сягав, — до того траґедія Галицької Армії під Денікіним, а потім під большевиками поновно збільшила симпатії наддніпрян-

ського громадянства до галичан. Інакше виглядала справа в Галичині. Тут ціле громадянство поділилося на три групи: величезна більшість усіх громадян йшла сліпо за галицьким урядом, частина підпала під вплив комуністичної агітації й орієнтувалася на третій інтернаціонал, невеличка врешті група запроданців взялася за пропаганду угодівщини. Лише ці три групи були заступлені власними органами преси.

Національно-територіальний антагонізм штучно підтримували оба державні центри: віденський (З.У.Н.Р.) і тарнівський (У.Н.Р.). Офіційна преса галицького уряду не вгавала у дуже нетактовних нападах на найвизначніших діячів тарнівського центру підводити всіх під оден знаменник. Форма висловів і метода узагальнювання викликали справедливе обурення не тільки поміж прихильниками політики провідників тарнівського центру, але взагалі всіх наддніпрянців. Ведучи кампанію проти уряду У.Н.Р., галицькі політики щораз виразніше почали виявляти москвофільські тенденції, навязуючи закордоном звязки будьто з правими російськими організаціями (зносили представника в Парижі з головою провокаційного «Українського Народного Комітету» Моркотуном), будьто з большевиками (поїздка делегації галицького уряду до Літвінова до Копенгаґи). Із другого боку, тарнівський центр взявся підтримувати польонофільські підприємства в Галичині (допомоги міністра преси і пропаганди О. Ковалевського «Рідному Красві»).

У такій атмосфері перебувало в краю кілька визначних стрілецьких старшин, що, не зорганізовані, кожний з власної волі почали працювати будьто в Горожанському Комітеті, будьто над справою Українського Університету, будьто в організаціях молоді. Всюди вони пропагували *ідеї соборництва, національного активізму й віри у власні сили, як протилежність до сепаратизму, урядового сервілізму та віри в спасення збоку Антанти*, джерелом чого була диктатура президента др. Петрушевича. Ці основні думки проводилися теж у резолюціях великого студентського з'їзду (у Львові, липень 1921. р.), у якому випадково взяли участь між іншими деякі колишні члени Стрілецької Ради.

Майже одночасно (літо 1921. р.) у Відні склався гурток під назвою «Молода Галичина», основниками якого були також деякі визначні колишні стрілецькі старшини й кілька старших та молодших галичан, однодумців стрілецької ідеології. Цей гурток цілком незалежно від акції, яка вже велась у краю, мав на меті дати завязок до створення громадянсько-політичної організації всеукраїнського характеру з метою: *протиділати ширенню ідеології територіального сепаратизму*, маючи на увазі, що така ідеологія остаточно кинулаби ціле наддніпрянське громадянство в обійми поляків, а знов галицьке — в обійми москалів. *Підносячи гасла чистого націоналізму*: боротися в Галичині з усякими проявами русофільства й польонофільства; *остерігати перед надмірним оптимізмом щодо успіху дипломатичної акції галицького уряду*; бути приготованими до зтяжного періоду польської окупації; спонукувати до організації всіх живих сил народу, в усіх ділянках його життя, та найголовніше звертати увагу на *молодь, жіноцтво, селянство й робітництво*, цебто ті групи й класи, що найшвидше піддаються демагогічним, ворожим всеукраїнській національній ідеології гаслам — група «Молодої Галичини» була далекою від думки перешкаджати дипломатичним заходам, що їх робив галицький уряд.

Заходи Січових Стрільців щодо бригади в Німецькому Яблонному, пражський військовий з'їзд, студентський з'їзд у Львові й врешті «Молода Галичина» викликали збоку галицького уряду величезну кампанію проти Січових Стрільців. Із формального боку, і по суті ця кампанія проти Січових Стрільців не мала ніякого виправдуючого ґрунту, бо колишні Січові Стрільці, які приймали участь у якійсь акції, що була не до вподоби галицькому урядові, працювали на власну відповідальність, не будучи зовсім звязані з якоюсь централею Січових Стрільців. Такої централі, як сказано,

тоді вже давно не було, — організація Січових Стрільців не існувала. Не вважаючи на це, галицький уряд використав момент, що тут і там діяльно працювали *колишні* Січові Стрільці, і створив легенду, немов поодинокі виступи Січових Стрільців були організованою акцією, яка змагала до певних цілей. Ось тому ведено кампанію проти всього стрілецтва. Ця кампанія велася без розбору засобів, із яких головними були: плянове словесне ширення тенденційних нісенітниць по еміграційних центрах, вино-ристовування преси й висилання до краю численних листів до визначніщих громадських діячів та до партійних установ за підписом др. Петрушевича, чи його урядовців (др. Підляшецький). Змістом кампанії галицького уряду був закид найвизначнішим членам Січового Стрільцтва, що вони просто польські агенти, які зовсім свідомо, а то й за гроші ведуть акцію проти галицького уряду.

У такому дусі була писана відома стаття б. члена Стрільецької Ради й б. міністра Української Народньої Республіки, а пізніше шефа преси й пропаганди галицького уряду, др. О. Назарука, під наголовком: «Вічуючі діти», що безпосередньо була звернена проти студенського зїзду у Львові та послужила польському прокураторові як матеріал проти «польських агентів», які опинилися на лаві підсудних разом із Степаном Федаком. У тому ж тоні витримано також інші статті в «Українському Прапорі».

Поруч з др. Назаруком провадив кампанію проти Січових Стрільців проф. Ст. Рудницький (стаття «Галичина та Соборна Україна», що викликала довгу полеміку з др. Павлом Лисяком, який виступив в обороні Січових Стрільців у віденській «Волі»). В Америці, знов, у «Канадійському Українці» появилася скандальна стаття, інспірована проф. П. Карманським, — «Контрреволюційний заговор проти галицького уряду.»

Діяльність мою й моїх колишніх товаришів оплутано такою сіткою найбільших нісенітниць і провокацій, що в сторонніх людей мусіло дійсно зродитися підозріння, коли не тверде пересвідчення, що я й мої товариші якісь польські агенти. Наслідком такої атмосфери, що утворилася кампанією галицького уряду, був приїзд з Чехословаччини одного старшини з дорученням і пляном позбавити мене життя.

Для аргументації твердження, що Січові Стрільці, коли не на польській службі, то бодай тримають тісний звязок з польськими військовими органами, послужили мої листи до пок. підполк. генштабу Ю. Отмарштейна й підполк. Р. Сушка, які писано у вязку з походом Юрка Тютюнника проти большевиків. Ці листи одержали большевики від одного провокатора, що викрав їх у підполк. Р. Сушка і продав большевицькому посольству у Варшаві. Большевики оголосили їх у книжці, в якій говориться про повстанський рух Юрка Тютюнника.

Для висвітлення моєї участі в справі походу Тютюнника мушу сказати, що я ставився до того походу з самого початку дуже критично. Пок. підполк. генштабу Ю. Отмарштейн був призначений начальником штабу Тютюнника ще перед моїм приїздом до Львова й без мого відома. Він, як карний старшина, мусів послухати наказу, але, як колишній Січовий Стрелець, з моїм приїздом до Львова питав мене про мою думку щодо його нової посади, як теж щодо цілого плянового походу на Україну. Я не скривав перед ним мого скептицизму щодо вартости цього походу, але, не маючи змоги перешкодити тому плянові, вважав я, що присутність підполк. Отмарштейна в центрі згаданої акції може бути корисною, хочби з огляду на це, що така ідейна, високоосвічена й фахово авторитетна людина зможе найкраще зорієнтуватися в пануючих на Радянській Україні відносинах та його погляд буде мати велику вартість для всіх українських військових кол. Потім я отримав від нього листа, в якому він скаржився, що не має в своєму оточенні нікого зі своїх колишніх найближчих товаришів зброї й просив мене звернутися до підполк. Р. Сушка (він тоді перебував в таборі) з пропозицією приїхати йому в допомогу. У цій власне справі я звернувся

був до підполк. Р. Сушка. Він погодився й перебув усю повстанську кампанію, а після її невдачі склав разом з підполк. Ю. Отмарштейном звіт перед кількома своїми товаришами із Стрілецької Ради. З того звіту виходило, що всяка дальша збройна інтервенція з чужини була, на їх погляд, недоцільною й шкідливою, бо така інтервенція наражувала не тільки самих активних учасників на страшенну небезпеку, але не приносила ніякої реальної користі українському населенню, і, що більше, викликала люті переслідування збоку большевиків. Звіт пок. підполк. Ю. Отмарштейна ще більше зміцнив нас у переконанні, що думку військової інтервенції зза кордону треба раз на завсігди відкинути. Цього погляду я тримаюсь і зараз.

Так представлялася вся фактична участь стрілецьких старшин у кампанії Тютюнника і на тому обмежувалася моя причасність до цієї справи. Очевидно, що обвинувачення мене або когось із стрілецьких старшин, звязку з походом Тютюнника, у польонофільстві або зносінах з поляками — було таким самим наклепом, як і всі інші обвинувачення.

Ані я, ані ніхто з стрілецьких старшин не реагував ніколи на кампанію, що майже протягом двох років послідовно й так нечесно провадилася проти нас. Кожний з нас займався своєю працею й спокійно чекав розвитку подій, знаючи, що згодом викажеться, на чийому боці правда.

Події останніх років ще надто близькі, щоби можна про них писати. Треба сподіватися, що вже недалекий час, коли й над тими подіями можна буде докладніше зупинитися. Богато справ чекає ще на остаточне висвітлення для нас самих, — наприклад огидливе скритобивство славної пам'яті підполк. Ю. Отмарштейна. І хоч у наших руках є деякі матеріали, що кидають дуже погане світло на певні кола нашої еміграції, то всеж ми стримуємося від їх оголошення до цього часу, доки ті компетентні українські кола самі не зясують громадянству цього ганебного випадку.

Про сучасне нема потреби говорити, а тим більше — про майбутнє, що лежить у сфері плянів і сподівань. Працювалося важко, серед найгірших моральних умовин, серед підозрінь, заздрости, наклепів і ненависти, — і то не тільки збоку чужих, але й своїх таки людей, українських діячів, українського громадянства. І тепер умови праці змінилися мало що на краще. Хочемо вірити, що принайменше в майбутньому ті умовини покращають, коли доля допоможе, що стара стрілецька ідея активної боротьби за Українську Державу ширше й краще поширяться ніж колись.

Не на вдячності осіб, груп чи партій залежить Січовому Стрілецтву, бо воно ніколи не працювало для поодиноких, хочби як визначних і заслужених людей, і не для політичних партій. Ось тому байдуже нам, що деякі особи, що раніше в днях успіхів славили нас на всі лади й робили нас героями, коли тільки щастя повернулося, чим швидче відійшли й почали балакати про нас з насмішками, а то й лайками. Своїй діяльності ми не надавали й не надаємо більшої ваги, ніж її вона мала. Одначе ми є свідомі, що Січове Стрілецтво залишило за собою в історії визвольних змагань України слід, якого не затруть жадні наклени. Цей слід позначився на широких просторах України краплинами крові, що зміла перед нацією нашу вину за неуспіх нашої боротьби, коли взагалі таку вину можна приписувати Січовому Стрілецтву, і пам'ять в народі про Січових Стрільців залишилася *чистою*.

№ 6

Друкуе
«LEGIORAFIE»
Praha-Vršovice
Sámova 665

h 53

0